

ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ Κ. ΔΙΑΘΗΚΗΣ

(*Χαρακτηρισμός και εκτίμησις τῆς ἀρχαίας
καὶ νεωτέρας Κριτικῆς*).

Ὁ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς μέχρι σήμερον τὴν Κριτικὴν τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης μελετῶν θὰ διακρίνη ἀναμφιβόλως ἀρχάς τινας, ὑφ' ὧν αὕτη διείπτετο. Περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων δὲν πραγματεύονται αἱ Εἰσαγωγαὶ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, οὐδὲ δύνανται βεβαίως νὰ πραγματευθῶσι, διαφαίνονται ὅμως αὗται ἐν ἐκείναις ταῖς Εἰσαγωγαῖς, αἵτινες δὲν παραμελοῦσι τὴν ἱστορικὴν τῶν ζητημάτων ἔκθεσιν. Το σχετικὸν ὕλικὸν εὐρίσκει τις κυρίως ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων θεολόγων, τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν Κριτικὴν τῶν βιβλίων τῆς Διαθήκης. Κ. Αἱ ἀρχαί, καθ' ἃς ἀνέκαθεν ἠσκηθῆ ἡ Κριτικὴ αὕτη, διαγνωσκόμεναι καὶ ἐν ἰδιαιτέρα πραγματεία καταδεικνυόμεναι ἀποτελοῦσι σύνολον, δυνάμενον νὰ θεωρηθῆ ὡς τις εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς Κ. Διαθήκης, διάφορος βεβαίως τῆς συνήθως ἐν ταῖς Εἰσαγωγαῖς ταύταις προτασσομένης, ἀλλ' οὐχ ἦτον ἐκείνης δεδικοιολογημένη καὶ πρὸς διάκρισιν ἐκείνης δυνάμενη ὑπὸ τινα ἔποψιν ν' ἀποκληθῆ «Προθεωρία τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Διαθήκην».

Ἡ παρούσα διατριβὴ ὡς πρώτη ἀπόπειρα εἰς τὸ εἶδος αὐτῆς δὲν περιέλαβεν ὀλόκληρον τὸ ὕλικόν, ἀλλὰ περιορίσθη εἰς τὰ κυριώτερα. Ἡ ἐπεξεργασία καὶ τοῦ ἐπιλοίπου ὕλικου καὶ δὴ—ὡς μᾶλλον ἡμᾶς ἐνδιαφέροντος—τοῦ περιεχομένου ἐν τοῖς ἐπιλοίποις σχετικοῖς χωρίοις τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων θεολόγων θ' ἀπαρίσθῃ πλήρη συγγραφὴν περὶ τοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας Κριτικῆς. Ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ παρὰ τὴν εὔρεσιν καὶ διάκρισιν τῶν ἀρχῶν τῆς Κριτικῆς ἐζητήσαμεν διὰ τῶν προσφορωτέρων παραδειγμάτων νὰ καταδείξωμεν ἐκάστοτε τὴν ὑπ' αὐτῆς γενομένην ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων, τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης. Διὰ τοῦτο παρὰ τὸν γενικὸν τίτλον, ὃν ἐν ἀρχῇ ἐθέσαμεν, ἐκρίναμεν καλὸν νὰ προσθέσωμεν ἐν παρενθέσει καὶ ὑπότιτλον : «Χαρακτηρισμός καὶ ἐκτίμησις τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας Κριτικῆς».

και ιστορικῶς γνησία. Αἱ δύο ἄλλαι ἀρχαί ἐχρησιμοποιοῦντο κυρίως, ὅταν περὶ τοῦ κύρους συγγραφῆς τινος ὑπῆρχεν ἀμφισβήτησις. Θὰ πραγματοποιῶμεν ἐν τοῖς ἐξῆς περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων κατὰ τὴν ἀνω δηλωθεῖσαν σειρὰν καὶ δῆ:

α') — *Περὶ τῆς διακρίσεως τῶν θρησκευτικῶς ὑγιῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.* Τίνι τρόπῳ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἡ διάκρισις αὕτη; Ὡς ὅτε εἶχε παραστῆ ἀνάγκη διακρίσεως τῶν ἀληθῶν προφητῶν ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν ὁ Ἄπ. Παῦλος συνεβούλευσε τὴν ἔρευναν τοῦ περιεχομένου τοῦ κηρύγματος αὐτῶν καὶ συγχρόνως ἔδωκε τὸ κατάλληλον γνώμονα τῆς ἐξελέγξεως (Α' Κορ. β'. 1—3), οὕτω καὶ νῦν κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον ἐξητάζετο τὸ περιεχόμενον τῶν συγγραμμάτων, ὅπερ παρεβάλλετο καὶ συνεκρίνετο πρὸς τὴν παραδεδομένην χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ὁ ιστορικὸς Εὐσέβιος ὁμιλῶν περὶ τῶν συγγραμμάτων τούτων χαρακτηρίζει τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πρώτην ἀρχὴν ὡς ἐξῆς: « ἢ τε γνώμη καὶ ἢ τῶν ἐν αὐτοῖς φερομένων προαίρεσις πλείστον ὅσον τῆς ἀληθοῦς ὀρθοδοξίας ἀπάδουσα, ὅτι δὴ αἰρετικῶν ἀνδρῶν ἀναπλάσματα τυγχάνει, σαφῶς παρίστησιν»¹. Ἐν τῇ διακρίσει καὶ ἀποσκορακίσει τῶν θρησκευτικῶς ἀποβλήτων συγγραμμάτων καὶ ἐν τῇ διατηρήσει τῶν θρησκευτικῶς ὑγιῶν δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐπεκράτησεν ὁμοφωνία. Μόνον περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως ἠγέρθη κυρίως συζήτησις. Τῆς δυσμενοῦς περὶ αὐτῆς κρίσεως αἴτιον ὑπῆρξεν ἡ παρά τισι σχηματισθεῖσα πεποίθησις, ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο διδάσκει «μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπίγειον εἶναι τὸ βασίλειον τοῦ Χριστοῦ καὶ πάλιν ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν σάρκα πολιτευομένην δουλεύειν», ἐνόμιζον δηλονότι, ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο περιέχει παχυλὰς χιλιαστικὰς ἰδέας. Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἀπέκρουε τὴν δυσμενῆ ταύτην περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως κρίσιν καὶ ἀπεδέχετο αὐτὴν ὡς θρησκευτικῶς ὑγιᾶ συγγραφὴν, μαρτυρῶν, ὅτι πολλοὶ διὰ σπουδῆς εἶχον αὐτὴν³.

Ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἐν τῇ συστηματοποίησει καὶ ἐκθέσει τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν ὁλόκληρον τὴν παράδοσιν, οὕτως ἐν τῇ διακρίσει τῶν θρησκευτικῶς ὑγιῶν συγγραφῶν μετεχειρίζετο ὡς γνώμονα ὁλόκληρον τὴν παραδεδομένην χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἄλλως ὅμως ἔπραττον οἱ αἰρετικοί. Οὗτοι ἐν τῇ ἀναπτύξει

1. Ἐκκλ. Ἱστ, Γ', κέ, 7. πρβλ. Γ', λά, 6.

2. Αὐτόθι Γ', μῆ, 2. Ζ'. κέ. 1.

3. Αὐτ. Ζ'. κέ. 4.

καὶ ἐκθέσει τῆς δογματικῆς αὐτῶν διδασκαλίας παρηγκώνιζον πολλὰ ἢ ὀλίγα στοιχεῖα τῆς παραδόσεως, ὅπερ φυσικῶς ἐπέδρα ἐπὶ τῆς κρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν γραπτῶν μνημείων, διότι ἡ ἀποχώρισις παντὸς ὅ,τι δὲν συνεφώνει πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν δογματικὰς δοξασίας ἐπέβαλλεν αὐτοῖς μείζονα ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν ἀπέναντι τῶν παραδεδομένων συγγραμμάτων καὶ τοῦ παραδεδομένου αὐτῶν κειμένου. Μεταξὺ τῶν αἰρετικῶν τούτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος ζήσας Μαρκίων, ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ προσοχὴν δούς εἰς τὴν διαλογὴν τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Μαρκίων δὲν ἐφρόνει μόνον, ὅτι γνησία τοῦ χριστιανισμοῦ μορφή εἶναι ἡ ἀπηλλαγμένη τῶν Ἰουδαϊκῶν στοιχείων, ἀλλὰ συγχρόνως ἐζητεῖ νὰ ἐξαλείψῃ ἐκ τῆς ἱστορίας ὅλας τὰς σχέσεις, αἱ; ὁ χριστιανισμὸς ὧ; ἐκ τῆς γενέσεώς του μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔσχεν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ στάσις, ἣν ὁ Μαρκίων ἐτήρησεν ἀπέναντι τῶν ἀποστολικῶν συγγραμμάτων, ἀπορρίπτων ὅσα ἐξ αὐτῶν κατ' ἐξοχὴν ἐδείκνυον τὰς σχέσεις ταύτας τῶν δύο θρησκειῶν. Ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἐσταχυολόγησε τὰ ἑαυτῷ ἀρεσκόντα καὶ ἀπῆρπεν οὕτω τοῦ Εὐαγγελίου του, ἀπεδέχετο δὲ καὶ δέκα ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, ὧν ὅμως πάλιν ἀπέρριπτεν ὠρισμένα τεμάχια. Ταῦτα πάντα δεικνύουσι δογματικὸν καθαρῶς ἐνδιαφέρον καὶ ἔλλειψιν ἱστορικῆς ἀντιλήψεως. Ἡ θέσις τῶν ζητημάτων ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως ἦτο ἐν γένει ξένη τοῖς αἰρετικοῖς, ἀπαντῶσα κυρίως παρὰ τοῖς θεολόγοις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ ἱστορικὸν τοῦτο πνεῦμα, ὃ τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν διέπνεεν, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀποτελεῖ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως σημεῖον ὑπεροχῆς ἀπέναντι τῶν συγχρόνων τότε αἰρέσεων.

β')—Πρὸς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας σχετίζεται ἀμέσως ἡ δευτέρα ἀρχὴ τῆς ἀρχαίας Κριτικῆς, ἡ ἀνεύρεσις δηλονότι τῶν ἱστορικῶς γνησίων συγγραμμάτων, τῆς ἱστορικῆς γνησιότητος λαμβανομένης ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν. Ἡ ἔρευνα αὕτη τῆς Κριτικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην φέρει ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτήρα· στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῶν διαφορῶν καὶ ἀντιφάσεων, αἱ; παρετήρει, πρῶτον, μεταξὺ τῶν κειμένων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, δεύτερον, μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων διαφόρων συγγραφέων, καὶ τρίτον, μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγράφου. Διὰ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἠγείροντο διάφορα ἱστορικά καὶ κριτικὰ ζητήματα ἢ ἀντιθέτως ἐδίδοτο ἡ προσήκουσα λύσις

εις προκύβοντα τοιαύτα. Παπίας ὁ Ἱερουσόλεως, εἰς τῶν ἀρχαιοτέρων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ζήσας κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος, παρέχει ἡμῖν τὰ πρῶτα δείγματα τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀσκηθείσης ἱστορικῆς Κριτικῆς τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ δὴ πῶς ἐκ τῶν μεταξὺ τῶν διαφορῶν κειμένων ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγράματος ἢ ἐκ τῶν μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων διαφορῶν συγγραφέων παρατηρουμένων διαφορῶν καὶ ἀντιφάσεων *ἠγείροντο ζητήματα*, ἅτινα αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ λύσῃ. Ἐν τῷ ἀπολεσθέντι πολυτίμῳ αὐτοῦ συγγράμματι, οὐ ἐλάχιστα ἀποσπάσματα περιεσώθησαν, πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ ὑπῆρχον πολλὰ ἑλληνικὰ κείμενα τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου διαφέροντα ἀλλήλων. Προφανῶς αἱ διαφοραὶ ἦσαν τοιαῦται, ὥστε προὔκालον τὴν γενικὴν προσοχὴν καὶ ἐγένων ἀπορίαν, ποῖον τῶν κειμένων τούτων εἶναι τὸ γνήσιον. Ὁ Παπίας ἀναλαμβάνει νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο, ἰσχυριζόμενος, ὅτι τὰ διάφορα ἑλληνικὰ κείμενα εἶναι ἀπλαῖ μεταφράσεις ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου. Ἡ γνώμη περὶ ὑπάρξεως ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου δὲν εἶναι βεβαίως κριτικὴ εἰκασία αὐτοῦ, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς παραδόσεως, κριτικῆ ὁμως παρατήρησις εἶναι τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι «ἠρμήνευσε δ' αὐτά, ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος». ⁴ Ἡ διαφορὰ τῶν μεταφραστῶν εἶχεν ἐπιφέρει τὰς μεταξὺ τῶν πολλῶν ἑλληνικῶν κειμένων παρατηρουμένας διαφοράς. Τὰ πολλὰ καὶ διάφορα ταῦτα ἑλληνικὰ κείμενα τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου λανθραῖως ὑπεχώρησαν πρὸ ἐνὸς ὁμοιομόρφου ἑλληνικοῦ κειμένου καὶ ἐξέλιπον, ἀλλ' ἢ πεποιθήσις, ὅτι τοῦτο εἶναι μετάφρασις ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου, παρέμεινεν ἀδιάσειστος ἐν τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ μέχρις αὐτῶν τῶν νεωτέρων χρόνων, ἦτοι μέχρι τοῦ Ἐρασμου.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Παπίου ἐπεστήθη ἐπίσης ἡ προσοχὴ εἰς τὰς μεταξὺ τῶν Εὐαγγελίων διαφοράς. Οὕτω τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου, συγκρινόμενον πρὸς ἕτερον Εὐαγγέλιον, πιθανῶς πρὸς τὸ τοῦ Ματθαίου, εὗρισκετο ἐν ταῖς λεπτομερείαις τοσοῦτον διαφέρον αὐτοῦ, ὥστε ἐγεννήθη ζήτημα, ποῖον τῶν δύο τούτων Εὐαγγελίων λέγει τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῶν δύο τούτων Εὐαγγελιστῶν μόνον ὁ Ματθαῖος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, αὐτόπτης καὶ αὐτήκουος μάρτυς τῶν ἔργων καὶ λόγων τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ζήτημα ἐλύετο

φυσικά εἰς βάρος τοῦ Μάρκου καὶ αὐτὸς ἐθεωρεῖτο ἀπομακρυνόμενος τῆς ἀκριβείας, δὸς δ' εἰπεῖν, καὶ τῆς ἀληθείας. Ὁ Παπίας καὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιλαμβάνεται, δίδων ἄλλην λύσιν, ἀναμφιβόλως νηφαλιωτέραν καὶ κριτικωτέραν. Κατ' αὐτὸν ὁ Μάρκος διαφέρει τοῦ πρὸς ὃ συγκρίνεται Εὐαγγελίου μόνον κατὰ τὴν τάξιν, ἣ δὲ διαφορὰ αὕτη προέκυψεν ἐκ τῆς προσκολλήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ προφορικὸν κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, οὗ ἀκριβῶς ὑπῆρξε διερμηνεὺς καὶ τοῦ ὁποῦ τοῦ κήρυγμα, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐγίνετο ὄχι κατὰ τὴν ἀκριβῆ ἱστορικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας τῶν ἀκροατῶν. Τὸ Εὐαγγέλιον ἄρα τοῦ Μάρκου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν οὐσίαν, δὲν ἀπομακρύνεται τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς ἀληθείας. «Μάρκος . . . ὅσα ἐμνημόνευσεν ἀκριβῶς ἔγραψεν οὐ μέντοι κάξει τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα . . . ἐνὸς γὰρ ἐποιήσατο πρόνοιαν τοῦ μηδὲν, ὧν ἤκουσε, παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαι ἐν αὐτοῖς». ⁵ Οὕτως ὁ Παπίας ἀντεπεξῆλθε κατ' ἐκείνων, οἵτινες δυσμενῶς ἔκρινον τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου καὶ διὰ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ ταύτην οὐδ' ἠ νεωτέρα Κριτικὴ δύναται νὰ μεμφθῆ αὐτόν, θὰ ἡμεθεὶ δὲ ὑπερβολικοί, ἂν εἶχομεν τὴν ἀξίωσιν παρὰ τοῦ Παπίου νὰ δώσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου καὶ ὅσον ἀφορᾷ ἀκόμη τὴν ἱστορικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας. Ἡ Κριτικὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἦτο ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃ, ὅτι ὁ Ματθαῖος προτιμᾷ τὴν καθ' ἕλην σύνδεσιν τῶν γεγονότων καὶ ὅτι εἰς τὴν χρονολογικὴν σειρὰν αὐτῶν πιστότερος μένει ἀκριβῶς ὁ Μάρκος.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐπεσιήθη ἡ προσοχὴ καὶ ἐπὶ τῶν διαφορῶν καὶ διαφωνιῶν, αἵτινες μεταξὺ τῶν τριῶν συνοπτικῶν Εὐαγγελίων ὑφίστανται, ἀλλ' ἡ ἐπισταμένη μελέτη αὐτῶν κατέδειξεν, ὅτι αἱ διαφοραὶ καὶ διαφωνίαι αὗται ἀναφέρονται εἰς δευτερεύοντα καὶ ἐπουσιώδη ζητήματα. Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης αἱ διαφωνίαι ἀπέβαλλον μὲν τὸ πλεῖστον τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν, ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος δὲν ἀρκεῖται εἰς τοῦτο, προσθέτων, ὅτι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, τ. ἕ. ἢ εἰς τὰ δευτερεύοντα καὶ ἐπουσιώδη συμφωνία θὰ καθίστα τοὺς συνοπτικοὺς Εὐαγγελιστὰς ὑπόπτους, διότι τοιαύτη σύμπτωσις μόνον διὰ σκοπίμου κοινῆς συνεργασίας θὰ ἦτο δυνατὴ. «Οὐδεὶς ἂν ἐπίστευε τῶν ἐχθρῶν, ὅτι μὴ συνελθόντες ἀπὸ συνθήκης ἀνθρωπίνης ἔγραψαν,

ὄλεο ἔγραψαν»⁶ Κατὰ ταῦτα ἢ ἐν τοῖς τοιοῦτοις διαφορίαι εἶναι φυσικὴ καὶ ἀναπόδραστος, ὅταν διάφοροι συγγραφεῖς αὐτοτελῶς ἐγράφονται. Κατὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ταύτην τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῶν τριῶν συνοπτικῶν Εὐαγγελίων ἐξητάζετο ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς περιεχομένης διηγήσεως καὶ ἐντύπωσιν προῦκάλουν αἱ διαφοραὶ καὶ διαφορίαι. Δὲν ἐφίστων τὴν προσοχὴν ἐκεῖ ἀκριβῶς, ἔνθα οἱ συνοπτικοὶ συμφωνοῦσι καὶ συμπίπτουσι καὶ δὲν παρετήρουν, ὅτι ἡ σύμπτωσις αὕτη δὲν περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰ πράγματα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτῶν, ὅτι δηλονότι τὰ τρία συνοπτικὰ Εὐαγγέλια συμπίπτουσι πρὸς ἄλληλα ὡς ἔργα φιλολογικὰ. Ἐξαίρεσιν ποιεῖ μόνον ὁ Αὐγουστίνος, παρατηρῶν «Marcus eum (Mathaeum) secutus tamquam pedisequus et breviator ejus videtur».⁷ Κατ' αὐτὸν ὁ Μάρκος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτοῦ ἠκολούθησε πιστῶς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου, συμπτύσσων καὶ συνοψίζων αὐτό. Ἀποδέχεται ἄρα φιλολογικὴν ἐξάρτησιν τοῦ Μάρκου ἐκ τοῦ Ματθαίου. Οὕτω δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι διὰ τοῦ Αὐγουστίνου ἐτέθη τὸ ζήτημα, ὅπερ ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἐρεῦνης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ τὸ ὁποῖον ὑπὸ τῆς σημερινῆς Κριτικῆς καλεῖται «τὸ συνοπτικὸν πρόβλημα».

Ἔτι ἀνωτέρω εἶπομεν, διὰ τῆς παρατηρήσεως διαφορῶν μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων διαφορῶν συγγραφῶν δὲν ἠγείροντο μόνον πρόβλήματα πρὸς λύσιν, ἀλλὰ καὶ ἐδίδοτο λύσεις εἰς προὑπάρχοντα πρόβλήματα. Ὁ Ὀριγένης ἀναφέρει καὶ ἀποδέχεται τὴν γενικὴν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας πεποιθήσιν περὶ τῆς χρονολογικῆς προτεραιότητος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου,⁸ ἀλλ' ἐγεννᾶτο τὸ ζήτημα, ποῖον τῶν δύο ἄλλων συνοπτικῶν ἐγρᾶφι δεύτερον. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐφρόνει «προγεγράφθαι τῶν εὐαγγελίων τὰ ἔχοντα τὰς γενεαλογίας».⁹ Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην, ὅχι μόνον ὁ Ματθαῖος, ἀλλὰ καὶ ὁ Λουκᾶς ἔγραψεν ἀρχαιότερον τοῦ Μάρκου. Καὶ παρίσταται μὲν ἡ γνώμη αὕτη ὡς παραδόσις τῶν ἀνέκδοτων πρεσβυτέρων, ἀλλ' ὅτι αὕτη εἶναι μᾶλλον θεολογικὴ κρίσις, ἐξαχθεῖσα ἐκ τῆς πρώτης καὶ ὄχι βαθεῖας ἐρεῦνης αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων, φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι τὰ ὑπ' αὐτῆς προτασσόμενα ἀποκαλεῖ «εὐαγγέλια τῶν γενεαλογιῶν». Οὗτος δηλονότι εἶναι ὁ λόγος τῆς κρίσεως ἐκείνης, στηριζομένης ἐπὶ

6. Πρόλ. εἰς τὸν Ματθ. Migne τόμ. 7 Α. σελ. 16.

7. De consensu evangelist. I, 4. Migne, τόμ. 34 σελ. 1041.

8. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἰστ. ΣΤ. κε'. 4.

9. Αὐτ. ΣΓ. ιδ'. 5.

διαφορᾶς, παρατηρηθείσης μεταξὺ τῶν συνοπτικῶν. Ἐπειδὴ ὄχι μόνον ὁ Ματθαῖος, ἀλλὰ καὶ ὁ Λουκᾶς κέκτηται γενεαλογίαν τοῦ Ἰησοῦ. ὁ δὲ Μάρκος οὐχί, ὁ ἐκ πρώτης ὄψεως κρίνων τις δύναται ν' ἀχθῆ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Λουκᾶς, ὃν τρόπον ὁ Ματθαῖος, ἔγραψεν ἀρχαιότερον, ὁ δὲ Μάρκος ὡς μεταγενέστερος παρέλιπε τὰς ἐκ τῶν προηγουμένων γνωστὰς πλέον γενεαλογίας. Βεβαίως τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν. Ὁ πρόλογος τοῦ τρίτου Εὐαγγελίου ἀναφέρει ὅτι καθ' ὃν χρόνον ὁ Λουκᾶς ἀνέλαβε νὰ γράψῃ τὸ Εὐαγγέλιόν του, ὑπῆρχον πλείονα τοῦ ἐνὸς Εὐαγγέλια καὶ τὸ περιεχόμενον δὲ καὶ ἡ οἰκονομία αὐτοῦ δεικνύουσιν, ὅτι εἶναι μεταγενέστερον ὄχι μόνον τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου. Εἶναι λοιπὸν φυσικόν, ὅτι ἡ μνημονευθεῖσα γνώμη Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως δὲν κατίσχυσεν. Ἦδη ὁ Εἰρηναῖος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ὠριγένης καὶ πλείστοι ἄλλοι ἀπεδέχθησαν, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου εἶναι προγενέστερον τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ ¹⁰ καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ Κανόνι αὐτῆς ἔδωκεν αὐτῷ τὴν δευτέραν θέσιν, τοποθετήσασα αὐτὸ μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου.

Ἐτερον παράδειγμα, δεικνύον τίνι τρόπῳ ἡ ἀρχαία κριτικὴ διὰ τῶν μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων διαφορῶν συγγραφῶν παρατηρουμένων διαφορῶν καὶ ἀντιφάσεων ἔλυε προϋπάρχοντα προβλήματα εἶναι τὸ ἐπόμενον. Τῶν πλείστων ἐλληνικῶν χειρογράφων λείπει τὸ τέλος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου (15'. 9 καὶ ἐξῆς), ἡ δὲ παράλειψις αὕτη ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαίων, οἵτινες διαφορῶς κρίσεις περὶ τῶν παραλειπομένων ἐξήνεγκαν, πάντες ὁμως συναφώνουν εἰς τούτο, ὅτι λόγος τῆς παραλείψεως τοῦ τεμαχίου τούτου ἦτο ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων παρατηρουμένη διαφωνία καὶ ἀντίφασις. Οὕτω κατὰ τὸν Μάρκον, ὁ Ἰησοῦς ἀναστὰς πρῶτ' πρῶτῃ σαββάτου ἐφάνη πρῶτον Μαρίας τῇ Μαγδαληνῇ (15', 9), ἐνῶ κατὰ τὸν Ματθαῖον «ὄψε σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνῇ» (κη', 1). Ὁ Ἰησοῦς παρίσταται ὑπὸ τοῦ Μάρκου ἀναστὰς βραδύτερον ἢ ὑπὸ τοῦ Ματθαίου. Ὁ Εὐσέβιος ἀποδέχεται ὡς ἀκριβῆ τὰ στερούμενα τοῦ τέλους χειρόγραφα, τὸ δὲ παραλειπόμενον τεμάχιον διὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἀντίφασιν ὡς περιττὸν καὶ ἀπόβλητον «περιττὰ ἂν εἶη καὶ μάλιστα εἴπερ ἔχοιεν ἀντιλογίαν τῇ τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίᾳ¹¹». Ἀναφέρει ὁμοίως ὁ Εὐσέβιος, ὅτι ἄλλος τις μὴ τολ-

10. Αὐτ. Ε', η', β. Σ1'. κε'. 5.

11. Mai, Script. vet. n. coll. tom. A'. σελ. 61.

μῶν ἡ ἀθενήση τὰ ὁπωσδήποτε ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις φερόμενα, ἀποδέχεται, ὅτι πρόκειται περὶ φαινομενικῆς μόνον ἀντιφάσεως, αἰρομένης διὰ καταλλήλου στίξεως ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Μάρκου. Κατ' αὐτὸν μετὰ τὸ ἀναστὰς δὲ πρέπει νὰ τεθῇ κόμμα, ὃ δὲ προσδιορισμὸς *πρωτῶν σαββάτων* δεικνύει τὸν χρόνον, καθ' ὃν ὁ Ἰησοῦς ἐνεφανίσθη τῇ Μαγδαληνῇ καὶ ὄχι τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀνέστη. Ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ εἶχε γίνῃ πρότερον συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ματθαίου λεγόμενα¹². Ὁ Ἰερώνυμος ἐπίσης μαρτυρεῖ, ὅτι ἐν πλείστοις ἐλληνικοῖς χειρογράφοις παρελείπετο τὸ τέλος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου καὶ τοῦτο, διότι ἀντέφασκε πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἄλλοις Εὐαγγελίοις λεγόμενα· «cum diversa atque contraria evangelistis caeteris narrare videatur»¹³. Χωρὶς νὰ ἐκφράζῃ οἰανδήποτε προτίμησιν, ἀναφέρει ἀμφοτέρως τὰς μνημονευθείσας γνώμας, ἢ ὅτι δηλονότι δὲν πρέπει νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν τὸ παραλειπόμενον τέλος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου ἢ ὅτι ἀμφοτέραι αἱ διηγήσεις ἀληθεύουσιν. Ὁ Ἀντιοχεῖας Βίκτωρ, ἀκμάσας περὶ τὸ 400, ἐκφράζεται σαφῶς καὶ ὠρισμένως ὑπὲρ μᾶς μόνης γνώμης, θεωρεῖ δ' ἀντιθέτως πρὸς τὸν Εὐσέβιον ἀκριβῆ τὰ χειρόγραφα, τὰ ἔχοντα τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπήν¹⁴. Περὶ τὴν ἐκτίμησιν λοιπὸν τῆς ἀξίας τῶν παραλειπομένων δὲν ἦσαν πάντες σύμφωνοι, πάντες ὁμῶς συνεφώνουν εἰς τοῦτο, ὅτι ταῦτα ἀντέφασκον ἢ τοῦλάχιστον εὐρίσκοντο εἰς φαινομενικὴν ἀντίφασιν πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἄλλοις Εὐαγγελίοις λεγόμενα καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐζήτουν νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ὑπὸ τῶν πλείστων ἐλληνικῶν χειρογράφων παράλειψιν αὐτῶν. Ἡ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας Κριτικῆς παρατηρηθεῖσα διαφορὰ καὶ ἀντιφασίς μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου καὶ τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων ἀνεφέρετο εἰς τὸν χρόνον τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ, καὶ μόνον ἢ ἀπόπειρα τῆς συμβιβαστικῆς λύσεως ἔφερεν εἰς τὸ μέσον, ὡς εἶδομεν, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀναστάντος εἰς τὴν Μαγδαληνὴν, διὸ ὁ Ἰερώνυμος θέτει τὸ ζήτημα ὡς ἑξῆς· «Quae causa sit, ut de resurrectione Domini et apparitione Evangelistae diversa narraverunt»¹⁵. Ἡ νεωτέρα Κριτικὴ πρώτην φορὰν ὡς λόγον τῆς παραλείψεως τοῦ τέλους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου παρουσίασε διαφορὰς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων, ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρόνον,

12. Αὐτ. σελ. 62 καὶ ἑξ.

13. Epist. ad Hedibiam, κσφ. 3. Migne, τομ. 22, σελ. 986. κ. ἑξ.

14. Mai, αὐτ. τομ. Α. σελ. 62, σημ. 1.

15. Epist. ad Hed. κσφ. 3. Migne αὐτ.

τὸν τόπον καὶ τὰ πρόσωπα τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἀναστάντος. Ἄν εἶναι ἐνταῦθα ὁ κατάλληλος χώρος νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, διὸ περιοριζόμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὰς διαφορὰς ταύτας ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἐμβλέπει βεβαίως ὄχι εἰς τὸ συνήθως φερόμενον τέλος τοῦ Εὐαγγελίου τούτου, ἀλλ' ὑποθέτει, ὅτι ὑπῆρχεν ἕτερον τέλος, ἐν ᾧ ἀκριβῶς ὑπῆρχον αἱ διαφοραὶ αὗται, ἐκπεσὸν ἕνεκα τούτου καὶ ἀντικατασταθὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ νῦν σωζομένου τεμαχίου.

Ἔτι οὐκ ἴσως λύσιν ζητημάτων διὰ τῆς παρατηρήσεως διαφορῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως γένεσιν ζητημάτων διὰ τοιούτων παρατηρήσεων ἔχομεν ἀκόμη ἐν τῇ ἀρχῇ (α) Κριτικῇ καὶ ὅταν εὐταὶ ὑφίσταντο μετατὺ τῶν συγγραμμάτων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν τρίτην ἀνωτέρω σημειωθείσαν περίπτωσιν, εἰς ἣν νῦν μεταβαίνομεν. Αἱ μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως παρατηρούμεναι διαφοραὶ ἐγέννων ζήτημα γνησιότητος, ὑπὸ τὴν στενωτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως, κατὰ πόσον δηλονότι τὰ συγγράμματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πορευοῦντο αἱ διαφοραὶ αὗται, ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Βεβαίως τὰ θρησκευτικῶς ὑγιᾶ συγγράμματα ἦσαν ἔργα ἁγίων ἀνδρῶν καὶ ἀντιστρόφως τὰ ἔργα ἁγίων ἀνδρῶν ἦσαν θρησκευτικῶς ὑγᾶ, ἀλλ' ἡ Κριτικὴ ἐνταῦθα ἐξήτει νὰ εὕρη, κατὰ πόσον τὰ ἀμφιβαλλόμενα ἦσαν ἔργα ὄχι ἐν γένει ἁγίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὠρισμένων ἁγίων ἀνδρῶν, ὧν τὰ ὀνόματα ἔφερον. Οὕτω περιοριζομένου τοῦ ζητήματος, ἔχομεν τὰς ἐξῆς σχέσεις. Τὸ ἱστορικῶς γνήσιον σύγγραμμα, ἦτοι τὸ ὃν ἔργον τοῦ ἁγίου ἀνδρός, οὗ τὸ ὄνομα ἔφερεν, ἀσφαλῶς ἦτο καὶ θρησκευτικῶς ὑγιές, ἐπίσης τὸ θρησκευτικῶς μὴ ὑγιές ἀσφαλῶς δὲν ἦτο καὶ ἱστορικῶς γνήσιον, ἦτοι δὲν ἦτο ἔργον τοῦ ἁγίου ἀνδρός, εὗ τὸ ὄνομα ἔφερεν. Γνησίᾳ π. χ. ἐπιστολῇ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου περιέχει πάντοτε ὑγιαίνουσαν διδασκαλίαν, ἡ δὲ μὴ περιέχουσα τοιαύτην ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἐπιστολὴ αὐτοῦ. Οὕτως ὁ Παῦλος ἐκ τῶν ἐκθουσιαστικῶν ἰδεῶν, ἅς οἱ Θεσσαλονικεῖς εὕρισκον ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ, συνεπέρανεν, ὅτι, ἂν ὄντως οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ πλαστῆς ἐπιστολῆς (Β' Θεσσαλ. β'. 2). Ἀντιθέτως ἐκ τοῦ θρησκευτικῶς ὑγιοῦς δὲν εἶπετο ἀσφαλῶς τὸ ἱστορικῶς γνήσιον, ἐκ δὲ τοῦ ἱστορικῶς μὴ γνησίου δὲν εἶπετο ἀσφαλῶς τὸ θρησκευτικῶς μὴ ὑγιές, διότι ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι ταύταις τὸ μὴ ὃν ἔργον τοῦ ἀνδρός, οὗ τὸ ὄνομα ἔφερεν, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ εἶναι ἔργον ἄλλου ἁγίου ἀνδρός. Οὕτως θὰ ἴδωμεν ὅτι Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας καίπερ ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους

ἀποδεχόμενος τὴν Ἀποκάλυψιν θρησκευτικῶς ἀνεπίληπτον, δὲν ἐθεώρει αὐτὴν ἔργον τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, ὃ δὲ μὴ ἀποδεχόμενος τὴν Ἀποκάλυψιν ὡς ἔργον τοῦ Ἀποστόλου, δὲν ἦτο ἕνεκα τούτου ἠναγκασμένος νὰ θεωρήσῃ αὐτὴν καὶ θρησκευτικῶς μὴ ὑγιάνουσαν.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ζήτημα γνησιότητος ἠγέρθη κυρίως περὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Ἡμφισθητήθη δηλονότι, ὅτι ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴ εἶναι ἔργον τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ ἡ Ἀποκάλυψις ἔργον τοῦ Ἀπ. Ἰωάννου, δι' ἀμφοτέρας δὲ κατεδεικνύοντο αἱ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων συγγραφῶν τῶν δύο τούτων Ἀποστόλων διαφοραί. Τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα εἶναι ἀρκετὰ νὰ δείξωσι, πῶς ἡ ἀρχαία Κριτικὴ ἠρέυνα τὰ ζητήματα ταῦτα. Ἡδὴ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς παρετήρησεν, ὅτι ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστολάς τοῦ Παύλου στερεῖται διευθύνσεως, ἐξήγει δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ἀπόστολος «Ἑβραίοις ἐπιστέλλων πρόληψιν εἰληφόσι κατ' αὐτοῦ καὶ ὑποπτέουσιν αὐτόν συνेतῶς πάνυ οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέτραιψεν αὐτούς, τὸ ὄνομα θεῖς»¹⁶ Ὁ αὐτὸς Πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας παρετήρησεν, ὅτι τὸ λεκτικὸν τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς δὲν εἶναι τὸ τοῦ Παύλου, λύει δὲ τὸ ζήτημα, ἰσχυρίζομενος, ὅτι ὁ Ἀπόστολος τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἔγραψεν ἑβραϊστί, μετέφρασε δ' αὐτὴν ἕτερος. Θεωρῶν δὲ τὸ λεκτικὸν τῆς μεταφράσεως ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν Πράξεων, ἀποδέχεται ὡς μεταφραστὴν τῆς ἐπιστολῆς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν¹⁷. Περὶ τῆς διακρίσεως τοῦ λεκτικοῦ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ἀπὸ τοῦ λεκτικοῦ τοῦ Παύλου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Ὠριγένης· «ὅτι ὁ χαρακτήρ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς οὐκ ἔχει τὸ ἐν λόγῳ ἰδιωτικὸν τοῦ ἀποστόλου... ἀλλ' ἔστιν ἡ ἐπιστολὴ συνθέσει τῆς λέξεως ἑλληνικωτέρα, πᾶς ὁ ἐπιστάμενος κρίνειν φράσεων διαφορὰς ὁμολογήσῃ ἄν»¹⁸ Ὁ Ὠριγένης ὁμοίως δὲν ἀποδέχεται τὴν λύσιν Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, φρονῶν, ὅτι ἡ πρὸς Ἑβραίους δὲν εἶναι μετάφρασις Ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου καὶ ἀποδεχόμενος «ὅτι τὰ μὲν νοήματα τοῦ ἀποστόλου εἰσὶν, ἡ δὲ φράσις καὶ ἡ σύνθεσις ἀπομνημονεύσαντός τινος τὰ ἀποστολικά καὶ ὡσπερ σχολιογραφῆσαντός τινος τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου»¹⁹ Ἡ γνώμη αὕτη, καθ' ἣν αἱ ὑπὸ τοῦ Παύλου δοθεῖσαι ἰδέαι τῆς ἐπιστολῆς ἐξετέθησαν γραπτῶς ὑπ' ἄλλου

16. (Ἐδσεβίου, Ἐκκλ. Ἰστ. ΣΤ' 18. 3)

17. Αὐτόθι ΣΤ. 18. 2

18. Αὐτ. ΣΤ'. κε'. 11.

19. Αὐτ. ΣΤ. κε. 13.

εἶναι κριτικὴ εἰκασία τοῦ Ὠριγένους, θέλοντος οὕτω νὰ ἐξηγήσῃ, διατι-
 ῆ ἐπιστολῇ αὕτῃ συνεδέθη μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀποστόλου τούτου.
 Ὁ Ἰππόλυτος καὶ ὁ Εἰρηναῖος «τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν Παύλου
 οὐκ εἶναι φασίν»²⁰ ὁ δὲ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας πρεσβύτερος Γάιος
 «τῶν τοῦ Ἰερου ἀποστόλου δεκατριῶν μόνον ἐπιστολῶν μνημονεύει.
 τὴν πρὸς Ἑβραίους μὴ συναριθμήσας ταῖς λοιπαῖς».²¹ Παρὰ τοῦ
 Ἰερωνύμου πληροφοροῦμεθα, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔτι αὐτοῦ πολλοὶ
 τῶν Λατίνων ἀμφέβαλλον, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι ἔργον τοῦ Παύλου²².
 Οὕτως ἡ μεταξὺ τῆς πρὸς Ἑβραίους καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν τοῦ
 Παύλου διαφορὰ ἐγέννησεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ περὶ αὐτῆς ζήτη-
 μα γνησιότητος καὶ οἱ μὲν ἐν τῇ Δύσει περιορίζοντο εἰς τὴν ἀρνητι-
 κὴν τοῦ ζητήματος διατύπωσιν, ἐνῶ οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ θεολόγοι ζη-
 τοῦντες νὰ δώσωσι θετικωτέραν λύσιν καὶ μὴ θέλοντες τὴν πρὸς
 Ἑβραίους ἐπιστολὴν ν' ἀποξενώσωσιν ὀλοτελῶς τοῦ Ἀποστόλου Παύ-
 λου, ἔφερον αὐτὴν κατὰ τινα τρόπον εἰς σχέσιν πρὸς αὐτόν. Ἡ ἐπί-
 δρασις τῶν θεολόγων τῆς Ἀνατολῆς συνετέλεσεν, ὥστε νὰ κατασιγα-
 σθῶσιν αἱ περὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀντιρρήσεις τῆς Δύσεως καὶ νὰ
 ἐπικρατήσῃ ὁμοιόμορφος καὶ συντηρητικωτέρα περὶ αὐτῆς ἀντίληψις
 ἐν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ.— Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι δυσμενῶς διέκειντό
 τινες πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν, νομίζοντες, ὅτι περιέχει παχυλὰς χλια-
 στικὰς ἰδέας. Τοιαύτη θεωρουμένη δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ εἶναι κατ'
 αὐτοῦ ἔργον τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, ὁ δὲ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλη-
 σίας πρεσβύτερος Γάιος ἀπεδέχετο αὐτὴν ἔργον τοῦ γνωστοῦ αἵρετι-
 κοῦ Κηρίνθου²³. Ὑπὸ τῶν πολεμίων τούτων τῆς Ἀποκαλύψεως ἐπε-
 στήθη ἵσως τὸ πρῶτον ἡ προσοχὴ ἐπὶ τῶν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἄλ-
 λων συγγραφῶν τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου διαφορῶν. Ἄλλ' ὑπῆρχον
 ἄλλοι, οἵτινες δὲν συνεμερίζοντο μὲν τὴν δυσμενῆ ταύτην περὶ τῆς
 Ἀποκαλύψεως κρίσιν, βλέποντες ὁμῶς καὶ αὐτοὶ τὰς μεταξὺ αὐτῆς καὶ
 τῶν ἄλλων συγγραφῶν τοῦ Ἀποστόλου διαφορὰς, ἠρνοῦντο, ὅτι εἶναι
 ἔργον αὐτοῦ, ἀποδεχόμενοι αὐτὴν ἔργον ἄλλου ὁμωνύμου ἀνδρός. Δι-
 ονύσιος ὁ Ἀλεξανδρεῖας τὴν διάκρισιν τοῦ Ἰωάννου τῆς Ἀποκαλύ-

20 Στέφανος Γόβαρος ἐν Φατίου, Μυριοβιβλίῳ ἀρ. 237.

21 Εὐσεβίου οὗτ. ΣΤ. κ' 3.

22 Com. in Math. c. 26, 8 καὶ 9 Migne 26, 190. ep. Eph. 2, 15 κ. ἐξ.

Migne αὐτ. 506. ep. Tit. 2, 2. Migne, αὐτ. 613. Epist. ad Paulinum c. 8 Migne 22, 548.

23 Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἰστ. Γ' κη' 2. Ζ. κέ. 2.

ψεως ἀπὸ τοῦ ὁμωνύμου Ἀποστόλου, τοῦ συγγραφέως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς α' ἐπιστολῆς, στήριζεν ὡς ἐξῆς: «τεκμαίρομαι γὰρ ἐκ τε τοῦ ἡθους ἑκατέρων καὶ τοῦ τῶν λόγων εἶδους καὶ τῆς τοῦ βιβλίου διεξαγωγῆς λεγομένης μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι... καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ρημάτων αὐτὸν εἰκότως οὕτως παρ' ἑκείνων ὑπονοηθήσεται»²⁴

Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς διακρίσεως ἑκατέρων τῶν συγγραφέων προσάγεται δηλονότι ὑπ' αὐτοῦ ἢ τῶν συγγραμμάτων διαφορὰ κατὰ τὸ λογιτεχνικὸν εἶδος, τὸν χαρακτήρα, τὴν οἰκονομίαν, τὰ νοήματα καὶ τὸ λεκτικόν. Παρατηρεῖ, ὅτι ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως λείπουσιν ὅλαι αἱ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς χαρακτηριστικαὶ ἔννοιαι καὶ λέξεις καὶ θεωρεῖ τὸ μὲν λεκτικὸν τῶν τελευταίων ἑλληνοπρεπέστερον, τὸ δὲ τῆς πρώτης βαρβαρίζον καὶ ἐν τισὶ μάλιστα σλοικίζον²⁵. Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας δὲν περιορίζεται εἰς τὴν γενικὴν διατύπωσιν τῶν θεωριῶν τούτων, ἀναλαμβάνει νὰ ὑποδείξῃ τίνες ἀκριβῶς εἶναι αἱ χαρακτηριστικαὶ ἔννοιαι καὶ λέξεις τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς, ὧν τὴν ἔλλειψιν αἰσθάνεται ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, ὡς τοιαύτας δὲ ἀναφέρει τὰς ἐπομένους: ζωὴν, φῶς, σκότος, ἀλήθειαν, χάριν, χαρὴν, σάρκα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, κρίσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ἀγάπην τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς καὶ ἀγάπην ἡμῶν πρὸς ἀλλήλους, ἔλεγχον τοῦ κόσμου, τοῦ διαβόλου, τοῦ ἀντιχρίστου, ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος, υἰοθεσίαν τοῦ Θεοῦ κτλ.²⁶ Οὕτω Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς λεπτὰς περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ὄρων τοῦ συγγραφέως τῶν ἔργων τούτων παρατηρήσεις, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ διακρίνῃ, ὅσα πολλὰ τῶν μνημονευθεισῶν λέξεων δὲν εἶναι ἀπλᾶς χαρακτηριστικαὶ ἔννοιαι, ἀλλ' ἀποτελοῦσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀναθέσεις, οἷον φῶς καὶ σκότος, θεὸς καὶ κόσμος, ἀγάπη καὶ μῖσος, ὅπερ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ ἕτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ συγγραφέως τούτου. Εἴπομεν, ὅτι Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς μετὰ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ Εὐαγγελίου διαφορᾶς κατὰ τὸ λογιτεχνικὸν εἶδος, τὸν χαρακτήρα, τὴν οἰκονομίαν, τὰ νοήματα καὶ τὸ λεκτικὸν συμπεραίνει περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ συγγραφέως αὐτῆς ἀπὸ τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου. Ἄλλ' ἢ διαφορὰ ἀκριβῶς τοῦ λογιτεχνικοῦ εἶδους τῆς Ἀποκαλύψεως δὲν εἶναι δυνατὸν ἄρᾳ γε νὰ ἐξηγήσῃ πάσας τὰς λοιπὰς διαφορὰς καὶ ἐπομένως νὰ

24. Αὐτ. Ζ'. κε'. 8 καὶ 17.

25. Αὐτ. Ζ'. κε'. 24 κ. ἐξ.

26 Αὐτ. Ζ. κε, 57 κ. ἐξ.

μὴ εἶναι ἀνάγκη ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς; νὰ διακριθῇ τοῦ συγγραφέως τοῦ Εὐαγγελίου; Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας θὰ ἠδύνατο νὰ θέσῃ καὶ νὰ ἀπαντήσῃ τοιαύτην ἐρώτησιν, ἂν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ εἶχεν ὅλας τὰς γνώσεις αἷ, διαθέσει ὁήμερον ἢ νεωτέρα Κριτικῆ.

γ')— Εἶδομεν ἐν ἀρχῇ, ὅτι τὰ ὄρια τῆς παραδόσεως τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἦσαν ἐπακριβῶς ὠρισμένα, διότι πολλαὶ Ἐκκλησίαι παρὰ τὰ πολλὰ κοινὰ ἀποστολικά συγγράμματα εἶχον καὶ ἰδιαίτερα. Ἐκ τούτου παρατηρεῖ τις, ὅτι ὑπελάνθανον διαφοροὶ κατηγορίαι ἀποστολικῶν συγγραμμάτων διαφόρου ἐκκλησιαστικοῦ κύρους, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου κατ' ἀρχὰς δὲν ἐδίδετο ἰδιαίτερα προσοχή. Πρῶτος φαίνεται ὁ Ὁριγένης ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. **Ὁ καθορισμὸς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ κύρους τῶν ἀποστολικῶν συγγραφῶν** ἀποτελεῖ τὴν τρίτην ἀρχὴν τῆς ἀρχαίας Κριτικῆς καὶ σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ Κανόνος τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ ὑπαρξὶς ἀποστολικῶν συγγραφῶν διαφόρου ἐκκλησιαστικοῦ κύρους δὲν ἦτο φυσικὰ δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς διαρκῆς καὶ μόνιμος κατάστασις, διὸ ἢ ὑπὸ τοῦ Ὁριγένους κατάδειξις τῶν ὑπολανθανουσῶν τούτων κατηγοριῶν ἦτο ἀναγκαῖα προϋπὸθεσις πρὸς ἄρσιν ἀκριβῶς τῶν διαφορῶν τούτων. Ἡ ἄρσις τῶν διαφορῶν ἐγένετο μὲν βαθμιαίως, ἀλλ' εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἐπρωτοστάτησεν ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος. Τίνες ἦσαν αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος κατηγορίαι τῶν ἀποστολικῶν συγγραμμάτων; Τὰ ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίας χρησιμοποιούμενα συγγράμματα, καίπερ φέροντα ὄνόματα Ἀποστόλων ἢ ἀποστολικῶν ἀνδρῶν, ἐστεροῦντο παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ κύρους, δὲν ἦσαν φυσικὰ γνήσια καὶ ἀπεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου «παντελῶς νόθα»²⁷. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ Εὐσέβιος τάσσει συγγράμματα οὐ μόνον ψευδεπίγραφα, ἀλλὰ καὶ μὴ ὑγιεῦς θρησκευτικοῦ περιεχομένου, συγγράμματα δηλονότι αἰρετικὰ καὶ δυσσεβῆ, πλὴν δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ὑπῆρχον καὶ συγγράμματα μὴ προσκρούοντα μὲν θρησκευτικῶς, αἵτινα ὅμως ἐπίσης ἐν οὐδεμιᾷ Ἐκκλησίᾳ ὡς ἐπίσημοι συγγραφαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο. Περὶ τῶν συγγραμμάτων τῆς κατηγορίας τῶν «παντελῶς νόθων» ὁ Εὐσέβιος παρατηρεῖ ἀπλῶς ὡς οὐδὲν οὐδαμῶς ἐν συγγράμματι τῶν κατὰ τὰς διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν τις ἀνὴρ εἰς μνήμην ἀγαγεῖν ἠξίωσεν»²⁸ Ἀλλ' ἐνδιαφέρει βεβίως ἡμᾶς νὰ μάθωμεν, ὅχι

27. Αὐτ. Γ', κε', 7. λα', 6.

28. Αὐτ. Γ', κε'. 6.

ἂν τὰ συγγράμματα ταῦτα ὑπ' οὐδενὸς ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως ἐχρησιμοποιήθησαν, ἀλλ' ἂν ἐν οὐδεμιᾷ Ἐκκλησίᾳ ἦσαν ἐν χρήσει, ἀμφότερα δὲ ἀρχαῖα δὲν συνέπιπτον· αὐτῶς ἐπὶ παραδείγματι ὑπὸ τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων πλὴν ἄλλων δὲν ἐχρησιμοποιήθη ἢ πρὸς Κολοσσαεῖς καὶ ἡ πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἐκ τούτου ὅμως δὲν δικαιούμεθα βεβαίως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἐν οὐδεμιᾷ Ἐκκλησίᾳ ἐχρησιμοποιοῦντο. Βραδύτερον ὅμως ἀξήθεισης καὶ πλουτισθείσης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας ἡ ἐν οὐδεμιᾷ Ἐκκλησίᾳ χρησιμοποιοῦντος συγγραφῆς τινος πράγματι συνέπιπτε πρὸς τὴν ὑπ' οὐδενὸς συγγραφέως χρησιμοποίησιν αὐτῆς καὶ ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται τὰ ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ Εὐσεβίου λεγόμενα.— Ἀντιθέτως πρὸς τὰ τῆς μνημονευθείσης κατηγορίας τὰ ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις ἐν χρήσει ὄντα συγγράμματα εἶχον ἀπόλυτον ἐκκλησιαστικὸν κύρος, ὑπὸ τε τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ Εὐσεβίου κληθέντα «ὁμολογούμενα»²⁹. Ἡ γνησιότης αὐτῶν ἔθεωρεῖτο ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Ταῦτα ἦσαν τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, αἱ Πράξεις, αἱ δεκατρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, ἡ Α' ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ Α' ἐπιστολὴ τοῦ Πέτρου.— Μεταξὺ τῆς κατηγορίας «τῶν παντελῶς νόθων» καὶ τῆς κατηγορίας τῶν «ὁμολογουμένων» ὑπῆρχε μέση τις κατηγορία, ἐν ἣ ἐτίθεντο τὰ μὴ ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις ἐν χρήσει ὄντα συγγράμματα, ἅτινα βεβαίως εἶχον ἔλασσον ἐκκλησιαστικὸν κύρος. Ὁ Εὐσέβιος περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Ἰούδα λέγει «ὅμως δ' ἴσμεν καὶ ταύτας μετὰ τῶν λοιπῶν (δηλ. καθολικῶν ἐπιστολῶν) ἐν πλείσταις δεδημοσιευόμενας ἐκκλησιαστικῶν»³⁰, ὁ αὐτὸς δὲ συγγραφεὺς περὶ ὄλων τῶν συγγραφῶν τῆς κατηγορίας ταύτης ἐπαναλαμβάνει «ὅμως δ' ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις παρὰ πολλοῖς δεδημοσιευμένων»³¹. Τίνα εἶναι τὰ συγγράμματα ταῦτα; Τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν δὲν εἶχεν ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως, ὡς δείκνυται ἐκ τῆς σιωπῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Μουρατόρη, τῶν Ἀφρικανῶν συγγραφέων ἀπὸ Κυπριανοῦ μέχρις Ὀπτάτου καὶ τοῦ Κανόνος τοῦ Mommisen, λέγεται δὲ ρητῶς ὑπὸ τοῦ ρωμαίου πρεσβυτέρου Γαίου καὶ τοῦ Εὐσεβίου³². Τὴν Ἀποκάλυψιν δὲν εἶχεν ἡ Συριακὴ Ἐκκλησία καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ γνω-

29. Αὐτ. ΣΤ'. κε. 8. Γ'. κε'. 3.

30. Αὐτ. Β' κγ' 25.

31. Αὐτ. Γ'. λα'. 6.

32. Αὐτ. ΣΤ'. κ. 3. Γ'. γ'. 5. πρβλ. Th. Zahn. Grundriss d. Gesh. d. NT.

στοῦ θεολόγου Λουκιανοῦ ἡ Ἀντιοχειανὴ Ἐκκλησία. Τὸ πρῶτον δεικνύται ἐκ διατάξεων τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐδέσσης Ἀδδαίου καὶ ἐκ συριακοῦ κανόνος, τὸ δὲ δευτέρον ἐκ τῶν κατὰ τὰ ἔτη 380—450 ρητόρων καὶ ἐξηγητῶν τῆς Ἀντιοχείας.³³ Τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰακώβου δὲν εἶχεν ἡ ἐκκλησία τῆς Δύσεως καὶ ἡ Συριακὴ³⁴, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα δὲν εἶχε ἡ Ἀντιοχειανὴ, Συριακὴ καὶ Ἀφρικανικὴ Ἐκκλησία³⁵. Ἰκαναὶ Ἐκκλησίαι ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει δὲν εἶχον τὰς ἐπιστολάς Β' καὶ Γ' Ἰωάννου καὶ Β' Πέτρου³⁶. Ἐν ὁμοίᾳ μονομερεῖ χρήσει ἦτο ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βαρνάβα, ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἑρμά, ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Πέτρου, αἱ Διδαχαὶ τῶν Ἀποστόλων, αἱ Πράξεις τοῦ Παύλου³⁷. Πάντα ταῦτα ὁ Εὐσέβιος ἀποκαλεῖ «ἀντιλεγόμενα»³⁸. Ἡ ἀναγραφὴ μόνῃ τῶν συγγραμμάτων τούτων δεικνύει τὴν σπουδαιότητα καὶ τὰς δυσκολίας τοῦ ζητήματος. Τὰ μὴ ὑπὸ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν χρησιμοποιούμενα συγγράμματα δὲν ἐκέκτηντο βεβαίως τὸ αὐτὸ ἐκκλησιαστικὸν κῦρος πρὸς τὰ «ὁμολογούμενα», ἀλλ' ἄρα γε εἶχον τὸ αὐτὸ πρὸς ἀλλήλα ἐκκλησιαστικὸν κῦρος καὶ ἔπειτα πῶς ἦτο δυνατόν ἡ Ἐκκλησία νὰ ἐξέλεθαι τῆς ἀνισότητος ταύτης τῶν ἐπισημῶν αὐτῆς συγγραφῶν; Ἐκ τῶν δυσκολιῶν τούτων ἠθέλησε νὰ ἐξαγάγῃ τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Εὐσέβιος καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετεχειρίσθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν περαιτέρω ἐφαρμογὴν τῆς αὐτῆς ἀρχῆς. Ἀφοῦ δηλονότι ἡ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις χρήσις συγγραφῆς τινος παρέχει τὸ κῦρος εἰς αὐτήν, τὸ κῦρος τοῦτο θὰ εἶναι βεβαίως ἀνάλογον πρὸς τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν σημασίαν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν αἷ; αὕτη χρησιμοποιεῖται. Κατὰ τὸν ἀριθμὸν λοιπὸν τοῦτον καὶ τὴν σημαίαν ταύτην ἡ κατηγορία τῶν «ἀντιλεγομένων» δύναται ἄρα νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς ὑποκατηγορίας καὶ ὁ Εὐσέβιος διέκρινε τρεῖς τοιαύτας. Εἰς τὴν πρώτην ἔταξε τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν, εἰς τὴν δευτέραν τὰς ἐπιστολάς Ἰακώβου, Β' καὶ Γ' Ἰωάννου, Β' Πέτρου καὶ Ἰούδα, εἰς δὲ τὴν τρίτην πάντα τὰ ἐπίλοιπα³⁹. Τὰ τῆς πρώτης κατηγορίας ὁ Εὐσέβιος ἤνωσεν ὁλοτελῶς μετὰ τῶν «ὁμολογουμένων», τ. ἔ. τῶν ὑπὸ πασῶν

33. Th. Zahn. αὐτ. σελ. 45. 54. 57. 86.

34. Αὐτ. σελ. 21.

35. Αὐτ. σελ. 21.

36. Αὐτ. σελ. 20 καὶ 22.

37. Αὐτ. 22 κ. ἔξ.

38. Ἐκκλ. Ἰστ. Γ' κε'. 5.

39. Ἐκκλ. Ἰστ. I' κε'. 3—5.

τῶν Ἐκκλησιῶν χρησιμοποιοιμένων⁴⁰. Περὶ τῶν δύο ἄλλων ὑποκατηγοριῶν δὲν ἀπεφάνθη ὀριστικῶς, περιορίζας ὁμως τὸ ὄνομα «ἀντιλεγόμενα» κατ' ἐξαγὴν εἰς τὰ τῆς δευτέρας καὶ διου, εἰς τὴν τρίτην τὴν ὀνομασίαν «νόθα», ὑπέδειξεν οὕτως, ὅτι ἐκεῖνα μὲν προσεγγίζουσι πρὸς τὰ «ὀμολογούμενα», ταῦτα δὲ πρὸς τὰ «παντελῶς νόθα», τ. ἔ. τὰ ὑπ' οὐδεμιᾶς ἐκκλησίας χρησιμοποιοούμενα. Εἶπομεν, ὅτι τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν ἤνωσεν ὀλοτελῶς μετὰ τῶν ὀμολογουμένων. Εἰς τὴν τοιαύτην ἔνωσιν τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς συνέτρεχον αἱ περὶ αὐτῆς ἐρευνᾶι καὶ παρατηρήσεις Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρείως καὶ τοῦ Ὠριγένης, ἐνῶ εἰς τὴν ὁμοίαν ἔνωσιν τῆς Ἀποκαλύψεως ἐμπόδιον ἦσαν αἱ σχετικαὶ ἐρευνᾶι Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας. Ἐνεκα τούτου ὁ Εὐσέβιος περὶ αὐτῆς ἀμφιτελαντεύετο, ἡ δὲ ἀμφιτελαντεύσεις αὐτοῦ ἦτο τὸσαύτη, ὥστε θέσας αὐτὴν μετὰ τῶν «ὀμολογουμένων», κατέταξεν αὐτὴν εἰς τὰ μετὰ τῶν «νόθων». Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνέθηκεν εἰς τὸν Εὐσέβιον νὰ ἐπιστατήσῃ εἰς τὴν παρασκευὴν πενήκοντα ἀντιγράφων τῆς Κ. Διαθήκης, ὧν εἶχεν ἀνάγκην ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴¹. Ἡ ἐντολὴ αὕτη ἠνάγκασε τὸν Εὐσέβιον νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἐπιφυλακτικότητος, ἀλλὰ συγχρόνως παρέσχε καὶ εὐκαιρίαν νὰ διαδώσῃ τὰς περὶ τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Δ. ἀντιλήψεις αὐτοῦ. Αἱ τῆς τελευταίας ὑποκατηγορίας συγγραφαί, αἱ ὡς «νόθα» ὑπ' αὐτοῦ χαρακτηρισθεῖσαι, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπεκλείσθησαν ὀλοτελῶς τῶν ἀντιγράφων τούτων, ὅλαι δὲ αἱ ἄλλαι ἀπέτελεσαν τὸ ἐνιαῖον καὶ ἰσότιμον περιεχόμενον αὐτῶν. Ὁ οὕτω καταρτισθεὶς Κανὼν τῆς Κ. Δ. ἀπαντᾷ παρὰ Κυρίλλῳ τῷ Τεροσολύμων, Γρηγορίῳ τῷ Ναζιανζηνῷ, Ἀμφιλοχίῳ, ἐν τῷ 59 κανόνι τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου καὶ ἐν τῷ 85 Ἀποστόλικῷ κανόνι. Ἄλλ' ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Ἀποκαλύψεως δὲν ἦτο διαρκής. Ἡ συγγραφή αὕτη εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τοιαύτας μαρτυρίας, ὥστε αὐτὸς ὁ Εὐσέβιος, ὅστις διέκειτο δυσμενῶς πρὸς αὐτὴν, ὅστις ἐπεθύμει τὸν ἀποκλεισμὸν αὐτῆς καὶ ὅστις πράγματι ἀπέκλεισεν αὐτὴν ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ παρασκευασθέντων ἀντιγράφων τῆς Κ. Διαθήκης, ἠναγκάσθη ἐν τούτοις ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ νὰ θέσῃ τὴν Ἀποκάλυψιν καὶ ἐν τοῖς «ὀμολογουμένοις». Τοιαύτη συγγραφή δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ ἐκτὸς τοῦ Κανόνος, ἀνεκκυψεν, ἀποτελέσασα ἀναφαίρετον

40. Αὐτ. Γ'. κε'. 1-8.

41. *Εὐσεβίου*, Βίος Μ. Κ. Δ'. 31 καὶ 36-37.

αὐτοῦ θησαυρόν. Τὸ παράδειγμα ἀκριβῶς τοῦτο δεικνύει, ὅτι ἂν κατὰ ἄλλα ὁ Κανὼν τοῦ Εὐσεβίου ἐπεκράτησεν, ἄνευ μάλιστα ἀντιδράσεώς τινος, τοῦτο συνέβη, διότι δὲν ἦτο ἀδύνατον τι δημιούργημα τοῦ ἱστορικοῦ τούτου, ἀλλ' ἄριστα ἀντεπεκρίνετο εἰς τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας.

B'.

*Αἱ ἀρχαὶ τῆς Κριτικῆς τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης
ἐν τῇ νεωτέρᾳ θεολογίᾳ.*

Ἡ ἀρχαία Κριτικὴ ἐγεννήθη, διότι ἡ τῶν ἀποστολικῶν συγγραφῶν παράδοσις ἦτο τότε ἀκαθόριστος καὶ ἀνίσου ἐκκλησιαστικοῦ κύρους, εἰργάσθη δ' ἀκριβῶς, ἵνα ἐξαγάγῃ αὐτὴν τῆς καταστάσεως ταύτης, καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῆς τελικὸν κατάντημα ὑπῆρξεν ὁ σχηματισμὸς τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης. Ἀλλὰ διὰ ποῖον λόγον ἐγεννήθη ἡ νεωτέρα Κριτικὴ, ἀφοῦ ὑπῆρχεν ὁ Κανὼν οὗτος, τ. ἔ. τελείως καθωρισμένη καὶ τὸ αὐτὸ κύρος ἔχουσα παράδοσις; Ἡ νεωτέρα Κριτικὴ εἶναι γέννημα τοῦ πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπερ ἠσθάνετο ἑαυτὸ ἐλευθέρου ἀπέναντι πάσης αὐθεντίας καὶ δὴ ἀπέναντι τῶν αὐθεντιῶν τοῦ Μεσαίωνος, εἶναι γέννημα τοῦ 18ου αἰῶνος, τοῦ αἰῶνος τῆς Διαφωτίσεως, ὅστις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν ἐζήτησε τὰ πάντα ἐξ ὑπαρχῆς νὰ ἐρευνησῇ καὶ ἐκ νέου καθορίσῃ, εἶναι γέννημα τοῦ 19ου αἰῶνος, τοῦ αἰῶνος τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ὧν αἱ κολοσσιαῖαι πρόοδοι ἐνίσχυσαν τὰς τάσεις ἐκείνας καὶ ἔδωκαν αὐταῖς ἀναμφιβόλως ὑγιεινέρας βάσεις. Τοιαύτην τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γένεσιν ἔχουσα ἡ νεωτέρα Κριτικὴ αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἐλευθέρου ἀπέναντι τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Δ., τ. ἔ. τῆς καθωρισμένης παραδόσεως τῶν ἀποστολικῶν συγγραφῶν, ἐν πάσῃ περιπτώσει πλέον ἐλευθέρου ἢ ὅσον ἠσθάνετο ἑαυτὴν ἡ ἀρχαία Κριτικὴ ἀπέναντι τῆς ἀκαθόριστου παραδόσεως αὐτῶν.

Τίνες εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς νεωτέρας Κριτικῆς; Τῆς ἀρχαίας Κριτικῆς, ὧς εἶδομεν, ἦσαν τρεῖς αἱ ἀρχαὶ, τ. ἔ. ἡ διάκρισις τῶν θερησκευτικῶς ὑγιῶν, ἡ εὐρεσις τῶν ἱστορικῶν γνησίων ἀποστολικῶν συγγραμμάτων καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κύρους αὐτῶν. Τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν ἐδέσποζεν ἐν αὐτῇ ἡ τρίτη καὶ ἔνθα μόνον αὕτη εὐρίσκετο ἐν ἀμφιβολίᾳ, ἐχρησιμοποιοῦντο αἱ δύο ἄλλαι. Τῆς νεωτέρας Κριτικῆς αἱ ἀρχαὶ εἶναι αἱ αὐταί, δεσπόζει ὁμοῦ ἐν αὐτῇ ἡ δευτέρα,

τ. ἔ. ἢ εὐρεσις τῶν ἱστορικῶς γνησίων συγγραφῶν καὶ δὴ τοσοῦτον, ὥστε αἱ δύο ἄλλαι ὑποχωροῦσι καὶ σχεδὸν ἔξαφανίζονται. Ἐν τῇ νεωτέρῃ Κριτικῇ μία κυρίως ὑπάγχει ἀρχή, ἢ ἀρχὴ τοῦ ἱστορικῶς γνησίου, αἱ δὲ δύο ἄλλαι εἶναι εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα, λαμβάνουσαι οὕτω καὶ αὐταὶ ἱστορικὸν χαρακτήρα. Τί εἶναι θρησκευτικῶς ὑγιές, τ. ἔ. θρησκευτικῶς ἀληθές, καθίσταται διὰ τὴν νεωτέραν Κριτικὴν ἔννοια σχετικὴ μετὰ ἱστορικῆς ἐξελίξεως, αἱ δὲ περὶ τοῦ ἔκκλ. κύρους τῶν ἀποστολικῶν συγγραφῶν εἰδήσεις χρησιμοποιοῦνται ὡς ἱστορικαὶ μᾶλλον μαρτυρίαι, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ τελείως καὶ σαφῶς καθωρισμένου σημερινοῦ Κανόνος ἢ νεωτέρῃ Κριτικῇ ζητεῖ ν' ἀνέλθῃ εἰς ἀρχαιότερας ἐποχάς, καθ' ὅς τὰ πράγματα ἦσαν ὀλιγώτερον καθωρισμένα καὶ ὀλιγώτερον ἐπίσημα. Ἡ ἀοριστία αὕτη φαίνεται αὐτῇ εὐνοϊκωτέρῃ διὰ τὰς ἱστορικὰς αὐτῆς ἐρεῦνας.

Τὰ πορίσματα τῆς νεωτέρας Κριτικῆς δὲν εἶναι ὁμοιόμορφα, ἀλλὰ ποικίλουσιν, ἀπομακρίνονται δὲ τῶν καθιερωμένων ἀντιλήψεων ἀναλόγως τῶν διαφόρων σχολῶν τῆς νεωτέρας θεολογίας καὶ ἀναλόγως ἀκόμη τῶν θεολόγων, οἵτινες ἀνήκουσιν εἰς αὐτάς. Ἡ στάσις τῶν συντηρητικῶν θεολόγων ἀπέναντι τῶν πορισμάτων τούτων εἶναι διττή. Ἐπειδὴ ἡ ἀρχαία Κριτικὴ ἔχουσα κυρίως ἄλλα ἐνδιαφέροντα, προέτασσε τὸ ἔκκλ. κύρος τῶν ἀποστολικῶν συγγραμμάτων, τῆς δ' εὐρέσεως τῶν ἱστορικῶς γνησίων ἔκαμεν ὄχι γενικὴν καὶ ἀπόλυτον χρῆσιν, φρονοῦσί τινες, ὅτι σύγγραμμα γνήσιον ἀπὸ πάσης ἄλλης ἀπόψεως ἐνδέχεται νὰ εἰσηλθῇ εἰς τὸν Κανόνα τῆς Κ. Δ. ὅχι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου ἀνδρός, οὕτως πρᾶγματι ἦτο, ἀλλ' ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο οὐδόλως παραβιάπτει τὴν θρησκευτικὴν ἀξίαν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ κύρος. Ποίαν σημασίαν, κατ' αὐτοὺς, ἔχει τὸ ζήτημα, κατὰ πόσον ἢ τὰδε ἐπιστολὴ ἢ τὸ τὰδε Εὐαγγέλιον εἶναι πρᾶγματι τοῦ ἁγίου ἀνδρός, οὗ τὸ ὄνομα φέρει, ἀφοῦ πάντως εἶναι ἔργον ἁγίου τινος ἀνδρός, ἢ δ' ἐπίσημος αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀποδοχὴ αὐτοῦ εἰς τὸν Κανόνα ἐξασφαλίζει αὐτὸ κατὰ πάσης ἀμφιβολίας καὶ προσβολῆς τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἀξίας καὶ τοῦ ἔκκλ. αὐτοῦ κύρους; Οἱ ἀπαζόμενοι τὰς γνώμας ταύτας δύνανται βεβαίως νὰ κάμωσιν εὐρυτέραν χρῆσιν τῆς νεωτέρας Κριτικῆς. Ἄλλ' ὑπάρχουσιν οἱ φρονοῦντες, ὅτι ἢ Ἐκκλησία θέτουσα τὰ ἀποστολικά συγγράμματα εἰς τὸν Κανόνα, ἀπεφάνθη συγχρόνως ἐπισήμως καὶ περὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῶν καὶ ὅτι ἐκ τοῦ ζητήματος τούτου, ἂν μὴ καθ' ὀλοκληρίαν, πάντως ὁμως κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ τουλάχιστον κατὰ μέγα μέρος ἐξαρτᾶται καὶ τὸ

ἐκκλησιαστικὸν αὐτῶν κῦρος. Ἄλλὰ καὶ οὗτοι ἀκόμη δύνανται νὰ χρησιμοποιήσωσι τὴν νεωτέραν Κριτικὴν, τὸ μὲν, ἵνα ἐδραιώσωσι τὰς ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας, τὸ δὲ ἵνα ὑπερασπίσωσιν αὐτὰς ἀπέναντι τῶν ἀντιφρονούντων. Καὶ ἀπὸ αὐστηρᾶς ἀρα ὀρθοδόξου ἀπόψεως ἐνδιαφέρει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν τῆς νεωτέρας Κριτικῆς ἀρχὴν τῆς εὐρέσεως τῶν ἱστορικῶς γνησίων βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κριτικῇ ἡ ἀρχὴ αὕτη, ὡς εἶδομεν, ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων ὑπαρχουσῶν διαφορῶν καὶ ἀντιφάσεων, ἐξ αὐτῶν συμπεραίνουσα διαφορὰν καὶ τῶν συγγραφέων, ἐνῶ ἡ νεωτέρα Κριτικὴ εἶναι πλουσιωτέρα, στηριζομένη, πρῶτον, ἐπὶ τῶν διαφορῶν καὶ ἀντιφάσεων, ἐξ ὧν καὶ αὕτη συμπεραίνει διαφορὰν συγγραφέων, δεύτερον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν προϋποθέσεων καὶ συνθηκῶν, αἵνε; τυχὸν καθιστῶσιν ἀδύνατον τὴν συγγραφὴν τοῦ βιβλίου ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, οὐ τὸ ὄνομα φέρει, καὶ τρίτον, ἐπὶ τῶν ὁμοιοτήτων, ἐξ ὧν συμπεραίνει φιλολογικὴν ἐξάρτησιν τῶν συγγραφέων ἢ ταυτότητα αὐτῶν.

Πῶς ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἐφήρμοσε τὰ τρία ταῦτα μέσα καὶ τίς ἡ ἀξία τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης;

α')—Αἱ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας Κριτικῆς παρατηρηθεῖσαι διαφοραὶ μεταξὺ τῆς πρὸ Ἑβραίου καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, μεταξὺ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ τετάρτου Ἐὐαγγελίου, ὡς καὶ αἱ ἀπέναντι τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου, τῆς Β' καὶ Γ' Ἰωάννου, τῆς Β' Πέτρου καὶ τῆς Ἰούδα ἀμφιταλαντεύσεις αὐτῆς ὅχι μόνον ἐγένοντο ἀποδεκταὶ ὑπὸ τῆς νεωτέρας Κριτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀνεπτύχθησαν ὑπ' αὐτῆς καὶ ἐπεξετάθησαν ἐπὶ τῆς Α' Ἰωάννου καὶ τῆς Α' Πέτρου. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι, ὅτι ἡ νεωτέρα Κριτικὴ παρετήρησε καὶ ἀπεδέχθη διάκρισιν συγγραφέων καὶ ἐκεῖ ἔνθα ἡ ἀρχαία Κριτικὴ συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς ἀπέφυγε νὰ ἐγείρῃ τοιαῦτα ζητήματα, τ. ἔ. μεταξὺ τῶν δεκατριῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου. Τοῦτο εἶναι ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς νεωτέρας Κριτικῆς. Διὰ τὴν ἀρχαίαν Κριτικὴν ἡ παράδοσις τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἐν χρήσει οὐσῶν ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις καὶ κεκτημένων πλήρες τὸ ἐκκλησιαστικὸν κῦρος, ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἐνῶ διὰ τὴν νεωτέραν Κριτικὴν ἡ τοιαύτη παράδοσις καὶ τὸ τοιοῦτον κῦρος δὲν ἦτο ὑποχρεωτικόν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Τυβιγγείου Σχολῆς F. Chr. Baur (+1860) ἀπέρριψε πάσας τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, πλὴν τεσσάρων, τ. ἔ. τῆς πρὸς Ρωμαίους, τῶν δύο πρὸς Κορινθίους καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας, ὡς λόγον δὲ τῆς ἀπορρίψεως τῶν

ἄλλων ἔφερε τὰς διαφορὰς, ἃς μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐκείνων παρετήρησεν. Ἐν ταῖς ἀπορριπτομέναις δηλονότι ἐπιστολαῖς δὲν ἀπήντων αἱ πρὸς τοὺς Ἰουδαῖζοντας ἔριδες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, αἵτινες ἀκριβῶς ἐπλήρουν τὰς τέσσαρας ἄλλας ἐπιστολάς καὶ αἵτινες ἔριδες ἀφεώρων τὴν εἰς τοὺς ἔξ ἔθνικῶν χριστιανούς ἐπιβολὴν τῆς περιτομῆς καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἑορτολογίου, τὴν προσβολὴν τοῦ ἀποστολικοῦ ἀξιώματος καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Παύλου καὶ τῆς ἐν γένει αὐτοῦ πολιτείας. (Γαλ. ε', 2) κ. ἔξ. ζ, 12 κ. ἔξ. δ', 10. α', 11 κ. ἔξ. Α' Κορ. α' 12 κ. ἔξ. θ', 1 κ. ἔξ. Β' Κορ. β', 5 κ. ἔξ. Ρωμ. ις', 17 κ. ἔξ.). Ἄλλ' ἵνα ἡ ἔλλειψις τῶν ἐριδῶν τούτων ἀποτελῆ δειγμα τῆς μὴ γνησιότητος τῶν ἐπιστολῶν ἐκείνων, ἔπρεπε αἱ πρὸς τοὺς Ἰουδαῖζοντας ἔριδες νὰ ὑφίσταντο εἰς πάσας τὰς χριστιανικὰς κοινότητας. Ὁ Baur διέσπα πράγματι τὸν χριστιανικὸν κόσμον εἰς δύο ἀντιθέτους μερίδας, ὧν αἱ ριζικαὶ ἀντιθέσεις καὶ σφοδραὶ ἔριδες ἐπλήρουν ὀλόκληρον τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν. Ἐκ τῆς βαθμιαίας προσεγγίσεως, τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων μερίδων προέκυψε, κατ' αὐτόν, πρώτην φορὰν ἐνιαῖος χριστιανισμός. Εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι μεταξὺ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῶν Ἰουδαῖζόντων ὑφίσταντο αἱ μνημονευθεῖσαι ἔριδες, ἀλλὰ τὸ ἀπλοῦντοῦτο ἐπεισόδιον τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, ὅπερ μάλιστα διὰ τῆς ἀποστολικῆς συνόδου παρεμερίσθη ὀλοτελῶς εἰς τὴν περιφέρειαν, ὃ Baur μετέφερεν ἀκριβῶς εἰς τὸ κέντρον τοῦ χριστιανισμοῦ. καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸ τοσαύτην ἔκτασιν καὶ σημασίαν, ὥστε ἔξ αὐτοῦ τὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ πορίσματα ταῦτα, καίτοι ἐβασίσθησαν ἐπὶ τινων ἱστορικῶν δεδομένων καὶ πρὸς ἐξηγήσιν αὐτῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἱστορικαὶ μέθοδοι, εἶναι ἐν τούτοις ἥκιστα ἱστορικά. Δὲν προέρχονται ἐκ τῆς ἄνευ προκαταλήψεως ἐρεῦνης αὐτῶν τῶν γεγονότων, ἀλλ' ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν δεσποζουσῶν τότε φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἐγέλου, καθ' ἃς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ λαμβάνουσιν ὑπαρξιν διὰ τῆς πάλης καὶ τῆς τελικῆς ἐνώσεως δύο ἀντιθέσεων. Ἦδη οἱ σπουδαιότεροι τῶν πρώτων τοῦ Baur ὀπαδῶν εἶχον ἀρχίσῃ νὰ μετριάξωσι τὰς θεωρίας αὐτοῦ, ὃ Hilgenfeld εἰς τὰς τέσσαρας γνησίας ἐπιστολάς προσέθηκεν ἄλλας τρεῖς (Α' Θεσσ. Φιλιπ. Φιλιμ.) καὶ σήμερον οὐδεὶς πλέον ἀποδέχεται τὰς ἀρχὰς τῆς Σχολῆς ταύτης.

Ἀπηλλαγμένη τοιούτων φιλοσοφικῶν προκαταλήψεων καὶ περρι-
 κισμένη μετὰ πλείονος ἀντικειμενικότητος ἐδείχθη ἡ νεωτέρα Κριτικὴ
 ἐν τῇ ἀναζητήσει καὶ εὐρέσει διαφορῶν μεταξὺ τῆς πρὸς Κολασσαεῖς

καὶ τῆς πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς ἀφενὸς καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ἀφετέρου, διὸ τὰ σχετικὰ αὐτῆς συμπεράσματα ἔδειξαν μείζονα ἀπέναντι τοῦ χρόνου ἀνοχῆν. Οὕτως ὡς γνώμονα καὶ κριτήριον ἔχουσα τὰς ὑπ' αὐτῆς θεωρούμενας γνησίας ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ παρὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν κοινῶν, ἅτινα μετ' αὐτῶν ἦτε πρὸς Κολοσσαεῖς καὶ ἡ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολή κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἰδέας ἔχουσιν, ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἠδυνήθη ὑπ' ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις ταύτας ν' ἀνεύρη διαφορὰς μεταξὺ αὐτῶν, τὰς δὲ διαφορὰς ταύτας ἔκρινε τοιαύτας, ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἡ ἄρνησις τῆς γνησιότητος τῶν δύο ἐκείνων ἐπιστολῶν. Αἱ κατὰ τὴν γλῶσσαν διαφοραὶ εἶναι ἢ διαφοραὶ λέξεων, μὴ ἀπαντωσῶν εἰς τὰς ἄλλας ἐπιστολάς καὶ τοιαύτας ἢ μὲν πρὸς Κολοσσαεῖς ἔχει ὑπὲρ τὰς ἐξήκοντα, ἢ δὲ πρὸς Ἐφεσίους ὑπὲρ τὰς ἐβδομήκοντα, ἢ διαφοραὶ ὕφους. Ἐν ἀντιθέσει δηλονότι πρὸς τὴν γοργὴν τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν ἀνάπτυξιν τῶν νοημάτων αἱ δύο αὗται ἐπιστολαὶ πλατυάζουσιν ἀσφυκτικῶς, ὅπερ προέροχεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐκφράζουσαι πικρίλας ἰδέας διὰ περιπεπλεγμένων μετοχῶν καὶ ἀναφορικῶν προτάσεων ῥίπτουσιν αἰφνιδίως τὸν ἀναγνώστην εἰς νέαν ἔννοιαν, πρὶν λήξῃ ἀκόμη ἢ παλαιά⁴². Ἄλλ' οὔτε ἡ διαφορὰ τῶν λέξεων, οὔτε ἡ διαφορὰ τοῦ ὕφους εἶναι τοσαύτη, ὥστε ἀναγινώσκων τις τὰς ἐπιστολάς ταύτας νὰ αἰσθάνεται, ὅτι ἐνώπιον αὐτοῦ ἔχει ἄλλον παρὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον συγγραφέα, εἶναι δὲ δυνατὸν αἱ διαφοραὶ αὗται κατ' ἄλλον τρόπον νὰ ἐξηγηθῶσι καλλίτερον. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δηλονότι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις καταπολεμεῖ ὄχι τοὺς Ἰουδαῖζοντας, ἀλλ' ἄλλους ψευδοδιδασκάλους, ἀνήκοντας εἰς τὴν συγκριτικὴν ἐκείνην κίνησιν, ἐξ ἧς βραδύτερον, κατὰ τὸν δευτέρου αἰῶνα, προέκυψαν τὰ διάφορα γωστικά συστήματα. Πρόκειται ἄρα περὶ προγενεστέρου σταδίου τοῦ Γνωστικισμοῦ. Αἱ νέαι ἰδέαι τῶν γνωστικῶν τούτων ψευδοδιδασκάλων ἀπήτησαν βεβαίως ἐν τῇ καταπολεμήσει αὐτῶν νέας λέξεις καὶ προὐκάλεσαν εὗρυνσιν τοῦ λεξιλογίου τοῦ Παύλου, πολλαὶ δὲ τῶν νέων τούτων λέξεων θὰ ἦσαν φυσικὰ ὄροι εἰλημμένοι ἐκ τῆς γλώσσης τῶν ἀντιπάλων. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος πρὸς τούτους, ἅτε Ἰουδαῖος νομομαθής, ἦτο ἐκ τῶν προτέρων παρασκευασμένος διὰ τὸν κατὰ τῶν Ἰουδαῖζόντων ἀγῶνα, ἐνῶ νῦν παρουσιάζονται αἱ νέαι θεωρίαι τῶν γνωστικῶν ψευδοδιδασκάλων καὶ δὲν ἠδύνατο βεβαίως

42. E. Haupt, Die Gefangenschaftsbrieft, 1902, σελ. 26 κ. ἐξ. 52. κ. ἐξ

μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας νὰ διεξαγάγη τὸν κατ' αὐτῶν ἀγῶνα. Ἐνεῦθεν προήλθε τὸ περιπεπλεγμένον ὕφος τῶν ἐπιστολῶν τούτων, διὸ ἀκριβῶς ἐνθα ἐν αὐταῖς δὲν διεξάγεται ὁ ἀγὼν οὗτος, τὸ ὕφος καθίσταται αὐθις ἀπλοῦν καὶ εὐληπτον. (πρβλ. Κολ γ'. 18 κ. ἐξ. Ἐφ. ε'. 15 κ. ἐξ.)

Ἄλλ' αἱ μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν τούτων καὶ τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς νεωτέρας Κριτικῆς εὐρεθεῖσαι διαφοραὶ δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὴν γλῶσσαν, ἀλλ' ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὰς ἰδέας. Αἱ ὑπὸ τῶν νεωτέρων κριτικῶν εἰς τὰς ἰδέας παρατηρηθεῖσαι διαφοραὶ προέρχονται ἔκ τούτου, ὅτι, ἔτε μὲν παρεξηγοῦνται χωρὶα τῶν ὑπ' αὐτῶν ὡς γνησίων θεωρουμένων ἐπιστολῶν ἢ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀμφισβητούμενων, ὅτε δέ, διαφεύγουσιν τὴν προσοχὴν παράλληλα ἔστω καὶ ἀπομεμακρυσμένα χωρὶα, αἱ δὲ ὑπολειπόμεναι διαφοραὶ δὲν εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ἀποδοχὴν διαφορᾶς συγγραφῶν, καθόσον μάλιστα εἶναι δυνατὸν ἄλλως νὰ ἐξηγηθῶσιν. Ὅν τρόπον δηλονότι ὁ μετὰ τῶν γνωστικῶν ψευδοδιδασκάλων ἀγὼν ἐπέφερεν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις εὐρυνσιν τοῦ λεξιλογίου καὶ ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ ὕφους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, οὕτως ὁ αὐτὸς ἀγὼν ἔφερεν ἐν αὐταῖς καὶ νέας ἰδέας, μετεκίνησε τὰς παλαιάς, ἠῦρυνε καὶ ἀνέπτυξε τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα αὐτοῦ. Ἡ ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν κατὰ τῶν Ἰουδαϊζόντων ἐπιστολῶν διαμόρφωσις ἀντιλήψεως περὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ Παύλου καὶ ἡ ἀπόρριψις παντός, ὅ,τι δὲν συμπίπτει ἐπακριβῶς πρὸς αὐτήν, εἶναι ἥμιστα κριτικόν, διότι ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι πάντοτε ἑλλιπής, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον αὐτὸς οὗτος ὁ πρὸς τινὰς σφοδρὸς ἀγὼν δεικνύει τὸν ἀγωνιζόμενον μονομερῆ, ὑπερβολικὸν καὶ ἄλλοιον τοῦ πραγματικοῦ. Τίς ποτε θ' ἀνεγνώριζε τὸν φανατικὸν πολέμον τῶν Ἰουδαϊζόντων, τὸν ἀρνηθέντα νὰ περιτάμη τὸν Τίτον (Γαλ. β' 3 καὶ 5), μανθάνων ἔκ τῶν Πράξεων, ὅτι ὁ Παῦλος περιέταμε τὸν Τιμόθεον (15'. 3) καὶ ὅτι ἀνέλαβε νὰ τελήσῃ Ἰουδαϊκὰς εὐχὰς; (1η. 8 κα', 23). Ὁ Παῦλος δὲν πρέπει νὰ κρίνεται μόνον κατὰ τὰς πολεμικὰς κατὰ τῶν Ἰουδαϊζόντων ἐπιστολάς, διότι ἡ ἐξ αὐτῶν μόνον λαμβανομένη εἰκὼν αὐτοῦ εἶναι ἀτελής· πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Πράξεων παρεχόμενα χαρακτηριστικά, ἵνα ἡ εἰκὼν αὐτοῦ εἶναι πλήρης καὶ τελεία.

β')—Ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἐστηρίχθη δεύτερον ἐπὶ τῶν *ἱστορικῶν προϋποθέσεων καὶ συνθηκῶν*, αἵτινες καθιστῶσιν ἀδύνατον τὴν συγγραφὴν βιβλίου τινὸς ὑπὸ τοῦ συγγραφῆως, οὗ τὸ ὄνομα φέρει.

Ἡ ἀρχαία Κριτικὴ ἠγγόει τὸ μέσον τοῦτο, ὃν οὕτω τὸ κατ' ἐξοχὴν νεωτερίζον, καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἐδείχθη ἀληθῶς ὀξυδαρκής. Ἄριστον παράδειγμα τοῦ τρόπου, καθ' ὃν αὕτη ἐφήρμοσε τὸ μέσον τοῦτο, παρέχουσιν ἡμῖν αἱ Ποιμαντικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἧτοι ἡ Α' καὶ Β' πρὸς Τιμόθεον καὶ ἡ πρὸς Τίτον ἐπιστολή. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται κατὰ τὴν νεωτέραν Κριτικὴν προϋποθέτουσιν ἢ εἰσάγουσι διοργάνωσιν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἀρμόζουσαν εἰς τὴν μετὰ τοὺς Ἀποστόλους ἐποχὴν, προϋποθέτουσι δ' ἐκ τοῦ βίου Παύλου συμβάντα ὅχι μόνον ἄγνωστα ἀλλαχόθεν, ἀλλὰ καὶ ἀντιφάσκοντα εἰς τὰ γνωστά. Αἱ ἐπιστολαὶ ἐπομένως αὗται ὡς δεικνύουσαι χρόνους μεταγενεστέρους καὶ ὡς μὴ δυνάμεναι νὰ προσαρμοσθῶσιν εἰς τὸν βίον τοῦ Παύλου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι συγγραφαὶ αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ δευτέρου τούτου μέσου ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἐδείχθη εὐτυχεστέρα. Αἱ ὀξυδαρκεῖς αὐτῆς παρατηρήσεις εἶναι ὀρθαί, ἀλλὰ τὰ ἐπ' αὐτῶν στηριχθέντα συμπεράσματα δὲν εἶναι ἀσφαλῆ, καθόσον τὰ ἐκ τῶν παρατηρήσεων ἐκείνων προκύπτοντα προβλήματα εἶναι ἐπιδεκτικὰ καὶ ἄλλης λύσεως. Οὕτως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἐν ταῖς Ποιμαντικαῖς ἐπιστολαῖς ἀπαντᾷ τελειότερα ἐκκλησιαστικὴ διοργάνωσις καὶ ὅτι συγχρόνως λαμβάνεται φροντίς περὶ ἑπὶ τελειότερας, ἀλλ' ὅτι ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις αὕτη τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως καὶ δὴ προκειμένου περὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, τίς δύναται ν' ἀποδείξη; Ἰχνη αὐτῆς ἀπαντῶμεν ἤδη ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ (8', 11-13), ἡ δὲ περαιτέρω αὐτῆς ἀνάπτυξις ἄριστα ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ δὴ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀποστόλου. Ἐπίσης πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀναμφισβήτητον, ὅτι αἱ Ποιμαντικαὶ ἐπιστολαὶ προϋποθέτουσι συμβάντα τοῦ βίου τοῦ Παύλου ἄγνωστα ἢ ἀντιφάσκοντα εἰς τὰ γνωστά, ἀλλ' ἐκ τοῦ δεδομένου τούτου πρέπει νὰ ἐξαχθῇ μόνον τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται δὲν ἐγράφησαν κατὰ τὸ γνωστὸν ἡμῖν τμήμα τοῦ βίου αὐτοῦ. Πλεῖστοι τῶν νεωτέρων Κριτικῶν ἀποδέχονται, ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος κατὰ τὰ πρῶτα ἐν Ρώμῃ δεσμὰ δὲν ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἀλλ' ὡς ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἠλπίζεν (α', 25), ἠλευθερώθη, ἀνέλαβε νέαν περιοδείαν, τὴν τετάρτην, καθ' ἣν ἔλαβον χώραν ἢ ὑπ' αὐτοῦ εἰς Σπανίαν σκοπούμενη μετάβασις (Ρωμ. ιε', 24), τὰ ἐν ταῖς Ποιμαντικαῖς ἐπιστολαῖς προϋποτιθέμενα περιστατικά, τὰ δευτέρα τέλος ἐν Ρώμῃ δε-

σμά και ὁ ἐν τῇ Β' πρὸς Τιμόθεον (δ' 6 κ. ἐξ.) προβλεπόμενος θάνατος του. Περὶ τῆς τεταρτῆς ταύτης περιόδου οὐδὲν ἀπαντᾷ ἐν τῇ Κ Διαθήκῃ σχετικόν, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν καθιστῶν αὐτὴν ἀδόκιμον. Περὶ αὐτῆς σχετικὰς εἰδήσεις ἔχομεν ἐκ τῆς Α' ἐπιστολῆς Κλήμεντος τοῦ Ρώμης, τοῦ Κανόνος τοῦ Μουρατόρη καὶ τῶν ἀποκρύφων Πράξεων τοῦ Πέτρου.

γ)— Ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἐστηρίχθη τρίτον ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῶν συγγραφῶν ἐπικρατουσῶν *ὁμοιοτήτων*, ἐξ αὐτῶν συμπεραίνουσα τὴν φιλολογικὴν τῶν συγγραφέων ἐξάρτησιν ἢ τὴν ταυτότητα αὐτῶν. Ἰχνη τοιούτων παρατηρήσεων ἀπαντᾷ τις βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κριτικῇ, ὡς ὅτε Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐθαώρει τὸ λεκτικόν τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν Πράξεων καὶ συναπέβαινε, ὅτι μεταφραστικῆς τοῦ ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου τῆς ἐπιστολῆς ἔκεινται εἶναι ὁ Λουκᾶς⁴³, ὡς ὅτε Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς⁴⁴ καταδεικνυσε τὰς εἰς λέξεις καὶ ἐννοίας ὁμοιότητας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Α' ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου⁴⁵. Ἀλλὰ τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἀνέπτυξε κυρίως ἡ νεωτέρα Κριτικὴ καὶ δὴ ἐκεῖ, ἔνθα ἀκριβῶς ἢ ἀρχαία παρετήρει κυρίως διαφορὰς. τ. ἔ. μεταξὺ τῶν τριῶν Συνοπτικῶν Εὐαγγελίων καὶ μεταξὺ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ τεταρτοῦ Εὐαγγελίου. Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐντύπωσιν ἔκαμον αἱ μεταξὺ τῶν Συνοπτικῶν διαφοραὶ καὶ δὲν παρετήρουν, ὅτι ἡ σύμπτωσις αὐτῶν δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰ πράγματα, ἀλλ' ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτῶν καὶ ἐπομένως συμπίπτουσι πρὸς ἄλληλα ὡς ἔργα φιλολογικά. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἤδη ὁ Αὐγουστίνος ἔθιξε τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀποδεχθεὶς, ὅτι ὁ Μάρκος ἠκολούθησε καὶ συνέταμε τὸν Ματθαῖον⁴⁵, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐτέθη καὶ βεβαιώθη κυρίως ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, κληθὲν «τὸ συνοπτικὸν πρόβλημα». Ἡ φιλολογικὴ τῶν τριῶν Συνοπτικῶν Εὐαγγελίων ἐξάρτησις ἦτο δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ δύο τρόπους· ἢ ὁ εἰς ἐπισημάνθη τὸν ἕτερον καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων κριτικῶν προϋτάθησαν ὅλοι οἱ δυνατοὶ συνδυασμοί, ἢ καὶ οἱ τρεῖς ἐπισημάνθησαν κοινὴν πηγὴν. Ἡ κοινὴ πηγὴ ἐνδέχεται νὰ εἶναι γραπτὴ καὶ εἶτε μία μόνον, καὶ ὡς τοιαύτην ὁ μὲν Lessing (1784) ἀπεδέχθη τὸ καθ' Ἑβραίους.

43. *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. Ἰστ. ΣΤ, ιδ', 2.

44. *Αὐτ.* Ζ', κε', 17 κ. ἐξ.

45. De cons. evaug I, 4 Migne, τόμ. 84. σελ. 1041

λεγόμενον Εὐαγγέλιον, ὃ δὲ Eichorn (1794) ἕτερον ἀραμαϊστὶ γεγραμμένον, εἴτε πλείονες τῆς μιᾶς, καὶ ὡς τοιαύτας ὃ μὲν καθηγητῆς Παῦλος (1799) ἀπεδέχθη ἡμερολόγια, κρατηθέντα ὑπὸ διαφόρων, ὃ δὲ Schlejermacher (1817) πρώτῳ ἀναγραφὴν μεμονωμένων ἐπεισοδίων. Ἄλλ' ἢ κοινὴ πηγὴ ἐνδέχεται νὰ εἶναι προφορικὴ καὶ τὸ δυνατόν τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὑπεστήριξεν ὁ ἱστορικὸς Gieseler (1818). Ἡ προφορικὴ δηλ. παράδοσις τῶν λόγων καὶ ἔργων τοῦ Ἰησοῦ βαθμῶδ' ἀπεκρυσταλλώθη εἰς ὠρισμένην μορφήν καὶ κατὰ τὴν διάταξιν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν, ἣ τοιαύτη δὲ παράδοσις ὑπόκειται ὡς κοινὴ πηγὴ τῶν τριῶν Συνοπτικῶν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Schlejermacher βραδύτερον (1832) διατυπωθεῖσα γνώμη, ὅτι ὁ Ματθαῖος ἔγραψε συλλογὴν λόγων τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ ὑπὸ διαφόρων κριτικῶν ἐπανειλημμένως ὑποστηρικθεῖσα προτεραιότης τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου ἔδωκεν εἰς τὴν νεωτέραν Κριτικὴν τὰ σπουδαιότερα στοιχεῖα πρὸς ἀπόπειραν νέας λύσεως τοῦ ζητήματος. Κατὰ ταύτην τὸ σημερινὸν ἑλληνικὸν Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου προέκυψεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου [καὶ τῆς συλλογῆς ἐκείνης τοῦ Ματθαίου, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτῶν καὶ ἄλλων πηγῶν συνετάχθη τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ. Ἡ λύσις αὕτη ὑπεστηρίχθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Ch. H. Weisse (1838 καὶ 1856) καὶ ἄλλων μετ' αὐτόν, θεωρεῖται δὲ σήμερον ἡ ἐπιπρωτεστέρα⁴⁶. Τὸ σπουδαιότερον ἐν τῇ λύσει ταύτῃ σημεῖον εἶναι, πῶς πρέπει νὰ νοηθῆῃ ὑπὸ τοῦ Ματθαίου γραφεῖσα συλλογὴ τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ. Εἶναι αὕτη συλλογὴ μόνον λόγων τοῦ Ἰησοῦ ἢ περιέχει καὶ διήγησιν καὶ δὴ εἰς ποσόν, ὥστε νὰ καθίσταται ἀνάλογος πρὸς τὰ σημερινὰ Εὐαγγέλια; Παπίας ὁ Ἰεραπόλεως ἐν ἀποσπάσματι τοῦ ἀπολεσθέντος αὐτοῦ ἔργου λέγει «Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραϊδὶ διαλέκτῳ τὰ λόγια συνετάξατο»⁴⁷, ἀλλ' ὡς τὰ περὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα δεικνύουσι, *λόγια* ὀνομάζονται «τὰ ὑπὸ τοῦ Κυρίου λεχθέντα ἢπραχθέντα». Ἐν τούτοις παρὰ τοῖς νεωτέροις κριτικοῖς ἐπεκράτει ἡ γνώμη, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ματθαίου περιεῖχε λόγους μόνον τοῦ Ἰησοῦ ἢ τὸ πολὺ μετὰ προεισαγωγικῆς τινὸς ἐκάστοτε βραχείας διηγήσεως, ἢ δ' ἀντίθετος γνώμη, καθ' ἣν τὸ ἔργον τοῦτο περιεῖχε ὕλικόν εὐαγγελικῆς ἱστορίας, ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῶν συντηρητικῶν κυρίως θεολόγων. Ἄν ἡ δευτέρα αὕτη

46. H. Holtzman αὐτ. σελ. 345 κ. ἐξ.

47. Ἐὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστ. Γ', λθ', 16.

γνώμη ἄρχεται νῦν ἐπικρατοῦσα καὶ μεταξὺ τῶν φιλελευθέρων θεολόγων, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ I. Wellhausen⁴².

Οὕτως ἐπανερχόμεθα περίπου εἰς τὰς περὶ τῶν Εὐαγγελίων ἀντιλήψεις Παπίου τοῦ Ἱεραπόλεως. — Ἡ ἀρχαία Κριτικὴ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου διαφορῶν καὶ ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ συγγραφαὶ αὗται δὲν εἶναι ἔργα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Ἡ γνώμη αὕτη στηριχθεῖσα καὶ ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ τῆς νεωτέρας Κριτικῆς ἐδέσποσεν ἐπὶ πολὺ ἐν αὐτῇ καὶ μέχρι σήμερον εἶναι ἀσπαστὴ παρὰ πολλοῖς Κριτικοῖς. Βεβαίως οἱ μὴ ἀποδεχόμενοι τὸν χωρισμὸν τῶν συγγραφῶν τούτων δὲν ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν τὰς διαφορὰς ταύτας ἢ προσεπάθουν νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτάς, πρῶτος ὁμῶς, ὁ W. Bousset συνέλεξεν ὕλικόν, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐξάγεται, ὅτι μεταξὺ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῶν ἄλλων Ἰωαννικῶν ἔργων ὑφίσταται συγγένεια μείζων ἢ ὅσον τις ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται νὰ πειρατηρήσῃ. Ὅτι μεταξὺ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ Εὐαγγελίου ὑφίσταται φιλολογικὴ ἐξάρτησις δεικνύει ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος Λόγος (Ἀπ. ιθ'. 13). Ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ πολλαχοῦ ἀποκαλεῖται ἀμνὸς ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλύψει ἀρνίον καὶ ἐν τῇ χρῆσει τῶν δύο τούτων λέξεων πρέπει νὰ παρατηρήσῃ τὴν ὁμοιότητα μᾶλλον ἢ τὴν διαφορὰν. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς συγγραφαῖς χρησιμοποιοῦνται αἱ εἰκόνες τοῦ ζῶντος ὕδατος καὶ τοῦ ποιμένος. Οὕτως ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ (δ', 10 κ. ἐξ. ζ'. 38) λέγεται «ὕδωρ ζῶν», ἐν τῇ Ἀποκαλύψει (κα' 6, κβ' 17) «ὕδωρ ζωῆς». Πρὸβλ. «πηγαὶ ὕδατων» (Ἀποκ. η', 10 καὶ πολλαχοῦ) πρὸς τὸ «πηγὴ ὕδατος» καὶ «ποταμοὶ ὕδατος» (Εὐαγγ. δ', 14, ζ'. 38). Ἡ εἰκὼν τοῦ ποιμένος ἀπαντᾷ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ (ι' 1 κ. ἐξ. 27 καὶ 28. κα', 16 κ. ἐξ.) καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει (ζ', 16, ἄλλως χρησιμοποιηθεῖσα ἐν β', 27. ιβ', 5. ιθ', 15). Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς συγγραφαῖς ἀπαντᾷ ἡ κατὰ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ναοῦ πολεμικὴ (Ἀποκ. κα', 22, Εὐαγγ. δ', 21) καὶ ἡ αὐτὴ μορφή τοῦ χωρίου τοῦ προφήτου Ζαχαρίου (ιβ', 10), τ. ἔ. κατὰ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον καὶ ὄχι κατὰ τοὺς ἐβδομήκοντα (Ἀποκ. α'. 7. Εὐαγγ. ιθ', 37).—Κοινού; γλωσσικῶν ἰδιωτισμῶν; ἀποτελοῦσιν αἱ ἐπόμεναι συντάξεις. Ἡ σύνταξις τῆς προθέσεως ἐκ μετὰ γενικῆς μεριστικῆς (Ἀποκ. ε', 5 ε', 1. ζ', 13. ιγ', 3. ιε', 7. ιζ', 1. κα', 9. Εὐαγγ. α', 35 καὶ 41. γ, 1, ιγ'. 4 ιβ', 21 καὶ 23. ις', 17. κ', 24. κα, 2), τῆς πρὸς μετὰ δοτικῆς (Ἀποκ. α', 13. Εὐαγγ.

η', 16. κ', 11 κ, 8ξ), τῆς ἀνά μετ' αἰτιατικῆς ('Απ. δ', 8. Εὐαγγ. β', 6) καὶ ἡ φράσις «ἀπὸ σταδίων» ('Αποκ. ιδ', 20, Εὐαγγ. ια', 18, πρβλ. 'Απ. κα', 19). Ἡ ἰδιόρρυθμος χρῆσις τοῦ συνδέσμου ἵνα, ὡς δεικνύουσι τὰ ἐπόμενα παραδείγματα' πρὸς τὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἐναί, λέγει τὸ πνεῦμα ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν» (ιδ'. 13) καὶ «μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς στολὰς αὐτῶν, ἵνα ἔσται ἡ ἔξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς» (κβ', 14) πρβλ. τὰ ἐκκλησιαστικά παράλληλα χωρία τοῦ Εὐαγγελίου «ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ» (η', 56), «τίς ἤμαρτεν, ἵνα τυφλὸς γεννηθῆ» (θ', 2) καὶ «χαίρω δι' ὑμᾶς, ἵνα πιστεύσητε» (ια', 15). Πρὸς τοῦτοις αἱ φράσις «χρόνος (ἢ ὥρα), ἵνα» ('Αποκ. β', 21, Εὐαγγ. ιβ', 23. ιγ', 1. ιδ', 23) καὶ «ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα» ('Αποκ. ιγ'. 13. Εὐαγγ. ιε'. 13. Α' ἐπιστ. α', 9. γ', 1). Ἡ παρὰ τοὺς κανόνας συντακτικὴ πλοκή, ἣτις ὡς γνωστὸν ἰδιάζει τῇ Ἀποκαλύψει, ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὄχι πολὺ σπανίως, π.χ. Εὐαγγ. ε', 39. ιζ', 2. Πρβλ. τὴν ἀναλελυμένην μετοχικὴν σύνταξιν τῆς Ἀποκαλύψεως (α'. 6) μετὰ τῶν τοῦ Εὐαγγελίου (α'. 32. ε'. 44) καὶ τῆς Β' ἐπιστολῆς (2), τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως «καὶ ὁ νικῶν καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου» (β', 26 καὶ πολλ.) μετὰ τῶν τοῦ Εὐαγγελίου «καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον καθαίρει αὐτό» (ιε'. 2), «τὸ ποτήριον... οὐ μὴ πίσω αὐτό;» (ιη'. 11); τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως «ποιήσω αὐτούς, ἵνα» (γ'. 9) μετὰ τῶν τοῦ Εὐαγγελίου (δ', 35. ε'. 42), τὴν ἀναφορικὴν σύνταξιν τῆς Ἀποκαλύψεως (δ' 1. ι', 8) πρὸς τὴν τῆς Α' ἐπιστολῆς (β', 25). Τέλος τὸ αἰτιολογικὸν ὅστις ('Αποκ. α', 7 καὶ 12. β', 24. ιθ'. 2. κ'. 4. Εὐαγγ. η'. 53. Α' ἐπιστ. α', 2). Ἀξιοπαρατήρητοι πρὸς τοῦτος εἶναι αἱ ἐπόμεναι κανονικῶς ἐπαναλαμβανόμεναι συντάξεις: «θανυμάξιν διὰ» ('Αποκ. ιζ', 7. Εὐαγγ. ζ', 21), «λαλεῖν μετὰ τινος» ('Αποκ. α', 12. δ', 1. ι', 8. ιζ', 1. κα', 9 καὶ 15. Εὐαγγ. δ', 27. θ', 37. ιδ', 30), «ἀκολουθεῖν μετὰ» ('Αποκ. ε', 8. ιδ' 13. Εὐαγγ. θ', 40). Ἡ ἐναλλαγὴ τῆς συντάξεως τοῦ προσκυνεῖν μετὰ δοτικῆς καὶ αἰτιατικῆς ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, συνήθως ὁμως συντάσσεται μετὰ δοτικῆς. Διὰ τὸ «προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ (τ. ἔ. ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ)» τῆς Ἀποκαλύψεως (ια', 1), παράβαλε τὸ τοῦ Εὐαγγελίου «ἐλάλησεν ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ» (η'. 20). Μεγαλητέραν συγγένειαν δεικνύει τὸ λεξιλόγιον⁴⁹. Οὕτως ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἠδυνήθη ν' ἀνεύρῃ ὁμοιότητας ἐκεῖ ἀκριβῶς, ἔνθα ἡ ἀρχαία μόνον διαφορὰς ἔβλεπεν. Αἱ ὑπ' αὐτῆς παρατηρηθεῖσαι διαφοραὶ αὗται δὲν

49. W. Bousset, Die Offenbarung Johannis, 1906, σελ. 171 κ. 8ξ.

ἦσαν βεβαίως φανταστικά, ἀλλ' ἐξηγοῦνται ἐκ τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ Ἀποκάλυψις, καὶ δι' ὃ εἶχε μορφωθῆ ἰδιαίτερος τρόπος ἀντιλήψεως. *Ἐκθέσεως καὶ ἔκφρασεως τῶν πραγμάτων, τὸ ἀποκαλυπτικὸν λεγόμενον ὕφος, ὅπερ μετεχειρίσθη καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀποκαλύψεως.*

Συγκρίνων τις τὴν νεωτέραν Κριτικὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, παρατηρεῖ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἔπλησιν τῶν ἀρχῶν ἡ ἀρχαία Κριτικὴ εἶναι πλουσιωτέρα, μὴ ἔχουσα ἐνδιαφέρον μόνον διὰ τὸ ἱστορικῶς γνήσιον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ θρησκευτικῶς ὑγιές καὶ διὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν κύρος τῶν ἀποστολικῶν συγγραφῶν, ἐφ' οὗ κυρίως αὕτη ἐν ταῖς κρίσεσιν αὐτῆς ἐστηρίζετο. Ἡ νεωτέρα Κριτικὴ θεωρεῖ ἑαυτὴν μὴ δεσμευομένην, τοῦλάχιστον ἀπολύτως, ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου κύρους, περιορίζει τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῆς ἐν τῇ εὐρέσει μόνον τοῦ ἱστορικῶς γνήσιου, ἀλλ' ἐφαρμόζει τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐν ὅλῃ τῇ δυνατῇ αὐτῆς ἐκτάσει καὶ ποικιλίᾳ. Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἡ νεωτέρα Κριτικὴ εἶναι ἀναμφιβόλως γονιμωτέρα καὶ πλουσιωτέρα τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ παρὰ τὴν γονιμότητα καὶ τὸν πλοῦτον τοῦτον τὰ συμπεράσματα αὐτῆς δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆ. Ἡ ἀβεβαίότης τῶν συμπερασμάτων αὐτῆς καταδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποικιλίας τῶν γνωμῶν, αἵτινες ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ τῶν αὐτῶν ζητημάτων διατυποῦνται, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἀναμφισβητήτου γεγονότος, ὅτι πλειστάκις ἡ νεωτέρα Κριτικὴ ἐπανερχεται εἰς ἀρχαιότερας καὶ ἀσφαλεστέρας γνώμας περὶ ὧν βραδέως πείθεται, ὅτι ἀνευ ἀποχρῶντος λόγου εἶχεν ἐγκαταλείψῃ Ὅχι τὰ ἀρνητικά περὶ τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. συμπεράσματα τῆς νεωτέρας Κριτικῆς, ἀλλ' ἡ θετικὴ αὐτῆς ἐργασία εἶναι μείζονος καὶ μονιμωτέρας ἐπιστημονικῆς ἀξίας. Ἡ ἀντιβολὴ πρὸ πάντων τῶν κειμένων τῶν τριῶν Συνοπτικῶν καὶ ἡ διὰ λεπτεπιλέπτου κριτικῆς ἐρεύνης εὐρέσεις, τίς τῶν τριῶν τούτων συγγραφέων ἔχει ἐκάστοτε τὴν ἀρχαιότεραν διατύπωσιν τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας, πρὸς δὲ ἡ παρ' ὅλας τὰς μεταξὺ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῶν ἄλλων Ἰωαννικῶν ἔργων διαφορὰς διάγνωσις τῶν ὁμοιοτήτων πασῶν τούτων τῶν συγγραφῶν καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως αὐτῶν, ταῦτα—ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ σπουδαιότερα—ἀποτελοῦσιν ἀναμφιβόλως τὸν θρίαμβον τῆς νεωτέρας Κριτικῆς.